

BIJDRAGE

LUDO STYNEN

ONZE MAN IN LE HAVRE (1914-1919)

DE PERCEPTIE VAN PAUL KENIS, SCHRIJVER EN VLAAMS
AMBTENAAR BIJ DE REGERING IN BALLINGSCHAP

“Voor de regering was het verblijf in Le Havre een tijd van grote frustratie. De ministers ergerden zich aan de grote macht die zowel de koning als de Broqueville opbouwden, daarbij geholpen door de oorlogsomstandigheden. Zelf hadden zij weinig of niets om handen en sleten hun tijd in ledigheid. (...) De verveling in Le Havre gaf des te meer ruimte aan intriges, manoeuvres en ijdel gezwets.”¹

Van bij het begin van de vijandelijkheden in de zomer van 1914 vluchtten honderdduizenden Belgen naar Nederland, Groot-Brittannië en Frankrijk. Heel wat vluchtelingen kwamen spoedig weer naar huis, alleen in Frankrijk bleven ze heel de oorlog lang toestromen. Het land telde niet alleen meer dan 2 miljoen binnenlandse vluchtelingen, kort voor de wapenstilstand waren er ook ruim 300 000 Belgen. Allen kregen financiële ondersteuning van de Franse overheid. 150 000 Belgische vluchtelingen hadden in het Noordwesten van Frankrijk een onderkomen gevonden, 22 000 in Le Havre, waar de Belgische regering een ballingsoord had gevonden. Verspreid over Normandië waren er ziekenhuizen, rust- en herstelhuisen en opleidingscentra voor Belgen. Van Wimereux tot Calais was er een Belgische legerbasis.² Vlamingen organiseerden zich

¹ E. Gerard, ‘Minister in Le Havre’, in: J. De Mayer & L. Van Molle (red.), *Joris Helleputte. Architect en politicus 1852-1925. Deel 1*. Leuven, 1998, pp. 193-205, p. 194.

² M. Dumoulin, ‘Het ontluiken van de twintigste eeuw’, in: M. Dumoulin, E. Gerard, M. Van den Wijngaert & V. Dujardin (red.), *Nieuwe geschiedenis van België II, 1905-1950*, Tielt 2006, pp. 695-865, p. 840; M. Amara, *Des Belges à l’épreuve de l’Exil. Les réfugiés de la Première Guerre mondiale. France, Grande-Bretagne, Pays-Bas*, Brussel, 2008, pp. 79, 80-81, 90.

mettertijd in allerlei verenigingen en vaak kregen die een flamingantische agenda. In Frankrijk, net als in Nederland en Groot-Brittannië, werden de vluchtelingen aanvankelijk ingehaald als slachtoffers, maar dat bleef niet duren. Na verloop van tijd kon de Franse regering de animositeit tegen de Belgische vluchtelingen niet meer beheersen.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog was Paul Kenis (1885-1934), auteur en sociaal bewogen flamingant, vertaler bij het Ministerie van Oorlog in het Franse Le Havre, het ballingsoord van de regering.³ Hij was er ook betrokken bij de stichting van een toneelkring en een maatschappij die vluchtelingen hielp. Ambtenaar was hij om den brode, de literatuur was zijn ware roeping. Nadat hij vroegtijdig zijn universitaire studies had beëindigd, was Kenis met Raymond De Kremer (Jean Ray/John Flanders) naar Parijs getrokken. Hij hoopte er carrière te maken als schrijver, maar kwam aan de zelfkant van de maatschappij terecht. Het avontuur inspireerde hem tot de semi-autobiografische roman *Een ondergang in Parijs* (1914). Vervolgens trok hij naar een anarchistische commune in de Franse Ardennen. Daarna vond hij emplooi in de administratie, hij werd ambtenaar bij het Ministerie van Oorlog, vertaler onder commandant Marsily. Na het uitbreken van de vijandelijkheden verhuisde hij met zijn collega's van Brussel naar Antwerpen en vandaar via Vlissingen naar Oostende. Heel wat ambtenaren werden ontslagen en hijzelf trok met een boot van het Rode Kruis, vol gekwetsten en verminkten, naar Engeland, waar hij correspondent voor enkele Nederlandse bladen hoopte te worden. Hij ontdekte er dat de Engelsen niet alleen vriendelijk, maar ook alert en plichtsbewust waren. Op verdenking van spionage belandde hij voor 48 uur in de cel. Dat de Engelsen geen risico's namen, gaf hem vertrouwen in de afloop van de oorlog, zo is te lezen in zijn dagboek.⁴

Toen hij op 24 oktober 1914 vernam dat de publicatie van *De Legerbode*, waarvan op 1 september – nauwelijks twee maanden eerder – het eerste nummer was verschenen, werd verdergezet, vreesde hij dat Marsily zijn overkomst naar Le Havre zou verlangen. Zo gebeurde ook, want het sturen van bijdragen was geen optie. Pas in Le Havre had deze Nederlandse versie van *Le Courier de l'Armée* een volledige redactie. Eigen teksten waren niet aan de orde, het ging vooral om vertaalwerk. In de marge daarvan bezorgde Kenis ook een vertaling van een patriottisch boekje van commandant Willy

< Portret van Paul Kenis, s.d. [ADV.N, VFA 9656]

— 3 Cf. L. Stynen, Paul Kenis: flamingant tussen commune en socialisme, in: *Zacht Lawijd*, jg. 14, 2015, nr. 4, pp. 105-122; en Kenis, Paul Robert Theodoor, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, XXIII, Brussel, 2018, pp. 664-689.

4 Een fotokopie van het onvolledige, onuitgegeven dagboek (voortaan Db) berust in het Letterenhuis, K3024/H. De tekst begint op p. 52, datum onbekend, om dan te vervolgen op 12/10/1914. Deze aantekening dateert van 21/2/1915.

Breton.⁵ Naast vertaalwerk moest hij ook de lijsten van gesneuvelden en gedecoreerden opmaken. Weinig motiverend werk, en toen een Koninklijk Besluit het verspreiden van valse geruchten strafbaar maakte, vroeg hij zich af of de euforische officiële 'leugenbulletins' ook onder die strafbepaling vielen. (Db, 9/12/1914) Op nieuwjaarsdag 1918 constateerde hij dat drie jaar vertaalwerk vooral duidelijk maakte hoe hol en leeg alle woorden en verklaringen waren. Kenis was wellicht via familiale voorspraak in de ambtenarij terechtgekomen en hij maakte er nooit carrière. Doordat hij ook in bladen al wat had gepubliceerd, liep hij echter in het oog van zijn superieuren en wilden ook de Vlaamse ministers hem wel eens om journalistieke steun vragen.

Brieven van vrienden en collega's in ballingschap verleidden Kenis al snel tot een stout voornemen dat hij in de loop van de volgende vijf jaren uitvoerde.⁶ Op 21 november 1914 noteerde hij: *"t Is gelukkig dat er iemand met vinnige pen over het doen én laten van die heeren waakt. Eens deze oorlog voorbij is de beurt aan mij, en wee dan al dat ongediert dat er aan den gezonden boom van onzen nationalen trots knagen komt; het boek dat ik schrijven moet[,] zal voor hen eene harde pil te slikken zijn."* Dat boek, *Le Havre... de grâce*, verscheen in 1919 in afleveringen in *Ons Vaderland*.⁷

Michael Amara promoveerde op een omvattende studie van de Belgische vluchtelingen tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar de lectuur van egodocumenten kan zijn bevindingen aanvullen of nuanceren. Deze bijdrage behandelt de nagelaten en gepubliceerde teksten van Paul Kenis, die de regering, de oorlog, de militairen, de politici, de pers en de Vlaamse beweging soms zwaar op de korrel nam. Het is de perceptie van een linkse, en in eigen ogen loyale Vlaming, een bij uitstek subjectieve appreciatie. Hij beschreef zijn dagelijkse ontmoetingen en ervaringen, evengoed als de momenten waarop hij om den brode zijn overtuigingen vergat. Tegen de achtergrond van de historische feiten behandel ik in eerste instantie Kenis' dagboek waarin zijn persoonlijke ervaringen te volgen zijn, en vervolgens situeer en stel ik zijn bijzonder geëngageerde publicatie in *Ons Vaderland* voor. Beide bronnen werden nooit of nauwelijks geraadpleegd. Ander werk van Kenis komt terloops aan bod.

---

5 *Un régiment belge en campagne. Les fastes de 2e Chasseurs à Pied (août 1914-janvier 1915), Paris-Nancy, 1916; Een Belgisch regiment te velde. (1sten augustus 1914-1sten januari 1915). Eenige heldendaden van het 2de regiment Jagers te Voet, Parijs-Nancy, 1916.*

6 Ook Ernest Claes – eveneens vertaler, maar met een interessantere werkomgeving – was getroffen door de levensstijl van arm en rijk in Le Havre en hij wilde er een roman over schrijven, Hoe die van Havere leefden ten jare 1914-15-16. Hij raakte nooit verder dan een titel. Cf. B. Govaerts, Ernest Claes. Biografie van een heer uit Zichem, Antwerpen-Utrecht, 2016, p. 116.

7 Nagenoeg dagelijks in *Ons Vaderland* vanaf 27/10/1919 tot 15/2/1920. 72 afleveringen, genummerd van 1 tot 66. 6 keer wordt verkeerdelijk hetzelfde nummer gebruikt als bij de vorige aflevering. Ik verwijs in de tekst naar de nummers van de afleveringen, eventueel aangevuld met bis, en voorafgegaan door HG. D. Vanackers (*De Frontbeweging. De Vlaamse strijd aan de IJzer*, Koksijde, 2000, p. 427) twijfel omtrent het auteurschap was onterecht.

Het dagboek biedt de kans om het persoonlijke en niet altijd bijzonder consequente journalistieke parcours van de ambtenaar-vertaler te volgen. Daarnaast schreef Kenis nog kort en picaresk proza naar aanleiding van zijn oorlogservaringen. Veeleer dan onweerlegbare feiten te geven over Le Havre en Sainte-Adresse, de Fransen, de Belgische regering en legerleiding, de rol van de pers, en de evolutie van de Vlaamse beweging tot passivisme, activisme en Frontbeweging illustreren de verschillende oorlogsteksten Kenis' perceptie die gebaseerd was op zijn erg verscheiden zij het soms ook oppervlakkige contacten met officieren, hoge ambtenaars, vluchtelingen, ballingen en soldaten, loyale en andere flaminganten, het activisme en de frontbeweging en hun bestrijders. In *Le Hâvre... de Grâce* bundelde hij al zijn ervaringen en bedenkingen thematisch.

REGERING IN BALLINGSCHAP

Het katholieke ministerie De Broqueville (18/6/1911-1/6/1918) ging op 13 september 1914 in ballingschap in het nieuwe en mondaine Saint-Adresse bij Le Havre. In een hotel in Normandische stijl vergaderde de ministerraad en vonden de regeringsleden, sommigen met hun familie, een verblijf. De administratie betrok in de buurt een groot gebouw dat over de zee uitkeek. De meeste ministeriële departementen beschikten er over een ruim appartement. Buitenlandse Zaken, Oorlog, en later de departementen van Koloniën, Binnenlandse Zaken en Economische Zaken, waren ondergebracht in nabijgelegen villa's. Het diplomatieke korps vond een plek in een hotel aan de zee en de (hoge) ambtenaren woonden in de overige beschikbare villa's. 's Morgens werd voor het Ministerie van Oorlog de nationale driekleur gehesen, 's avonds werd ze neergelaten. Telkens vond een korte, plechtige manifestatie van vaderlandsliefde plaats.⁸

Omdat de meeste parlamentsleden in bezet België bleven, was van parlementaire controle op het regeringswerk geen sprake. Bij het begin van de oorlog werden de liberalen Paul Hymans en Eugène Goblet d'Alviella, en de socialist Emile Vandervelde benoemd tot minister van staat. Ze werden op 18 januari 1916 als minister zonder portefeuille in de regering opgenomen.⁹ In augustus 1917 kreeg Vandervelde het nieuw opgerichte Ministerie van Bevoorrading, in oktober 1917 Hymans het eveneens nieuwe Ministerie van Economische Zaken. Buitenlandse Zaken veranderde enkele keren van titularis ten gevolge van de gevoerde buitenlandpolitiek waarop vooral de koning zijn stempel drukte.¹⁰ De autoritaire De Broqueville verdween in de zomer van 1918 uit

⁸ V. Janssens, *Burggraaf Aloys van de Vyvere in de geschiedenis van zijn tijd (1871-1961)*, Tielt, 1982, pp. 65-66; B. Govaerts, *Ernest Claes [...]*, pp. 115-116.

⁹ Tegen de toetreding van de drie ministers van Staat bleef Helleputte tot het laatst alle mogelijke argumenten gebruiken, waardoor hij geïsoleerd raakte. Helleputte noemde achteraf de uitbreiding van de regering een aanslag op de rechten van het parlement en een eerste stap op weg naar een dictatoriaal regime. Hij nam ontslag, maar dat werd door de koning geweigerd. Cf. E. Gerard, *Minister in Le Havre [...]*, pp. 198-201.

¹⁰ Cf. J. Velaers, *Albert I. koning in tijden van oorlog en crisis 1909-1934*, Tielt, 2009, o.a. pp. 304-306.

^ De Belgische regering in Le Havre (Frankrijk). Het postgebouw in het nabijgelegen Saint-Adresse. [ADV N, VPRY 162/5]

de regering. Van 1 juni tot 21 november leidde Gerard Cooreman een Ministerie van Nationale Eenheid, met de liberaal Hymans op Buitenlandse Zaken.¹¹ Een regering die volgens Frans Van Cauwelaert allerminst de Vlaamse belangen zou dienen.¹²

Behalve met de oorlogssituatie had de regering af te rekenen met de problematiek van de vluchtelingen in Nederland, de Frontbeweging in het leger en de Raad van Vlaanderen in bezet België.¹³ Daarenboven moest ze rekening houden met de wensen van de koning, die op zijn prerogatieven stond en op zijn grondwettelijk bepaalde opperbevelhebberschap. En dan waren er nog de onderlinge twisten en machtsspelletjes tussen de regeringsleden, hoofdzakelijk over de buitenlandse politiek. Het lobbywerk van journalisten verhoogde de druk. Pierre Nothomb en vooral Fernand Neuray roerden onophoudelijk de nationalistische trom en verlangden territoriale uitbreiding

11 Th. Luyckx, *Politieke geschiedenis van België 1, van 1789 tot 1944*, Amsterdam-Brussel, 1977, pp. 267-269; J. Velaers, *Albert I [...]*, pp. 432-433; L. Wils, *Onverfranst, onverduits? Flamenpolitiek, activisme, frontbeweging*, Kalmthout, 2014, p. 290.

12 L. Wils, *Frans van Cauwelaert. Politieke biografie*, Deurne, 2017, pp. 353-354.

13 M.-R. Thielemans, *Albert Ier. Carnets et correspondance de guerre 1914-1918*, Paris-Louvain-la-Neuve, 1991, p. 123.

en betere grenzen. De hele linkeroever van de Schelde, de Oostkantons, Nederlands Limburg en het groothertogdom werden opgeëist. Een sterk leger én betrouwbare bondgenoten waren nodig om die grote natie te verdedigen. Van neutraliteit kon in dat scenario geen sprake meer zijn. Vlamingen, Léonce du Castillon uitgezonderd, waren in het nationalistische kamp nauwelijks te bespeuren. De vorst hechtte vooral aan de neutraliteit en de status van aangevallen land, niet van bondgenoot. De Belgische regering weerstond lang de internationale druk en Albert gaf pas laat in 1918 het opperbevel uit handen.

In het Verdrag van Londen van 5 september 1914 hadden Engelsen, Fransen en Russen er zich toe verbonden geen afzonderlijke vrede met Duitsland te sluiten, en toen Italië zich bij het verdrag aansloot, wilden de antineutralisten dat ook België die stap zou zetten. Op het einde van 1915 stond de toetreding van België tot het Verdrag van Londen, en dus het opgeven van de neutraliteit, opnieuw ter discussie. De nationalist Neuray bepleitte in zijn *Le XXe siècle* de toetreding, verzet kwam er van de socialist Jules Destrée, en van Van Cauwelaert, Prims en volksvertegenwoordiger Alfons Van de Perre, respectievelijk in *Vrij België*, *De Stem uit België* en *De Belgische Standaard*. De regering onderhandelde met de Entente-mogendheden en dat leidde tot de verklaring van Saint-Adresse van 14 februari 1916, waarin Fransen, Britten en Russen plechtig beloofden bij de vredesonderhandelingen waarborgen voor de politieke en economische onafhankelijkheid van België en de uitbetaling van een ruime vergoeding voor de geleden schade te zullen bedingen. Op 29 april werd die afspraak uitgebreid tot de koloniale gebieden.

Naast de animositeit tussen nationalist en neutralisten was er de Vlaamse kwestie. Binnen de regering waren de meningen erg verdeeld over de aanpak daarvan. Joris Helleputte was de Vlaamse zaak altijd al genegen, en door het lobbywerk van Van Cauwelaert evolueerden ook de andere Vlaamse ministers.¹⁴ Dat *Le XXe Siècle* vanaf 1916 de Vlamingen viseerde, waardoor die al snel het stempel Duitsgezind kregen, leidde tot groot en blijvend ongenoegen van de Vlamingen.¹⁵ De polarisering werd aangevuurd door de bladen. *Le XXe siècle* met zijn Frans- en Nederlandstalige volgelingen, *het Belgisch dagblad* in Nederland en *Het Vaderland* in Frankrijk aan de ene zijde, *Vrij België*, *De Stem uit België*, *De Belgische Standaard*, later aangevuld met *Ons Vaderland*, *Ons Vlaanderen* en *Onze Toekomst* aan de andere.¹⁶ Van Cauwelaerts *Vrij België* werd gesteund door Van de Vyvere, *Ons Vaderland*, de stem van de Frontbeweging, door Helleputte, via diens secretaris Gustave Sap.¹⁷

14 L. Wils, *Frans van Cauwelaert [...]*, pp. 305, 328.

15 L. Schepens, *Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse Beweging tijdens de eerste Wereldoorlog*, Tielt, 1983, pp. 112-113; M. De Waele, *XXe Siècle, Le*, in: NEVB, Tielt, 1998, p. 3773; M. De Meyer & M. Verleyen, *Onze landgenoten in den vreemde*, in: H. Van Humbeeck e.a. (red.), *Knack Historia* 1916, Roeselare, 2016, pp. 168-175.

16 L. Wils, *Onverfranst, onverduitsst? [...]*, pp. 179-186.

17 M.-R. Thielemans, *Albert Ier [...]*, p. 123.

Koning Albert, anti-Vlaamsgezind, antiklerikaal en liberaal-conservatief, had drie doelstellingen: met een goed functionerend leger de onafhankelijkheid van het land bewaren, buitenlandse inmenging in de Belgische politiek vermijden, en het consolideren van de grondwettelijke instellingen en het behoud en de mogelijke uitbreiding van de koninklijke macht. Hij streefde altijd naar evenwicht, gebruikte zijn persoonlijke charme en wilde onnodig bloedvergieten vermijden.¹⁸ Zowel de regering als de geallieerden hadden het moeilijk met Alberts principiële keuze voor onafhankelijkheid en neutraliteit.¹⁹ Aan de Vlaamse kwestie bewees de vorst slechts lippendienst. Hij wilde praten over een Vlaamse universiteit, maar hij wilde het volk niet weghouden van de beschaving door hen onderwijs in het Frans te ontzeggen. Hij wilde vooral niet dat de taalkwestie de reputatie van het land zou schaden. Op 25 september 1916 overtuigde hij Frans Van Cauwelaert dat hij zijn ministers al heel de tijd genoegdoening vroeg voor de Vlamingen. De volksvertegenwoordiger vertrok opgelucht, realiseerde zich niet dat hij met een kluitje in het riet was gestuurd.²⁰

De Broqueville zag dat het de Vlamingen niet alleen om de organisatie van het leger en het taalgebruik te doen was; hij zag de kloof tussen Walen en Vlamingen en verwachtte problemen voor het voortbestaan van het unitaire België. Samen met zijn minister van Kunsten en Wetenschappen Prosper Pouillet zocht hij mogelijkheden voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit. De Broqueville zag voor Frans Van Cauwelaert een belangrijke taak in de overgang. Op 15 maart 1915 pleitte hij in een nota aan Pouillet voor de gelijktijdige regeling van volledig hoger onderwijs en eesterangs normaalonderwijs in het Nederlands, en verbeteringen voor het Nederlands in het lager onderwijs. Pouillet bracht Van Cauwelaert op de hoogte.²¹ De Broqueville had in 1917 opvallend veel aandacht voor de Vlaamse kwestie, net als de ministers Helleputte en vooral Pouillet en Aloys Van de Vyvere, die voor en na de eerste open brief van de Frontbeweging herhaaldelijk contact hadden met de leiders ervan. Ze

18 L. Schepens, *Koning Albert [...]*, pp. 171-173; J. Velaers, *Albert I [...]*, pp. 196, 227; L. Wils, *Onverfranst, onverduits? [...]*, pp. 288-289; L. Wils, *Frans van Cauwelaert [...]*, p. 334.

19 M.-R. Thielemans, *Albert I [...]*, p. 44.

20 L. Schepens, *Koning Albert [...]*, pp. 119, 161. Bij de benoeming van De Ceuninck op Oorlog was het voor Van de Perre duidelijk dat de koning, de ondergang van het Vlaamse volk had gezwoeren. Vlamingen als Marie Belpaire, en zelfs Van Cauwelaert lieten zich (tijdelijk) door de vorst beetnemen (D. Vanacker, *De Frontbeweging [...]*, p. 226; L. Wils, *Onverfranst, onverduits? [...]*, pp. 284-289, en L. Wils, *Frans van Cauwelaert [...]*, pp. 291, 317-31, 334, 340). Ook recent vielen gerenommeerde historici nog voor de charmes van Albert. Cf. L. Wils, *Koning Albert I en het Vlaamse minimumprogramma*, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 54, 1995, nr. 3, pp. 167-171 en L. Wils, *De ideologische barst van België. Van Leopold I tot Albert II*, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 68, 2009, nr. 1, pp. 6-27; H. Van Velthoven, *De rol van de monarchie (vooral van Albert I) in de Vlaamse ontvoogding*, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 68, 2009, nr. 1, pp. 28-49; en H. Van Goethem, "De monarchie en het einde van België": een naschrift, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 68, 2009, nr. 1, pp. 50-62.

21 L. Schepens, *Koning Albert [...]*, pp. 50, 109-110; F. Van Cauwelaert, *Gedenkschriften over Vlaamse beweging en Belgische politiek, 1895-1918*, Antwerpen, 1971, pp. 226-227.

konden echter slechts in eigen naam spreken en verwijzen naar de regeringsbelofte 'gelijkheid in rechte en in feite' van 10 oktober 1916.²² Het ontslag van De Broqueville enkele maanden voor de wapenstilstand kon worden geïnterpreteerd als bewijs dat wie toegevingen wilde doen aan Vlamingen geliquideerd werd en toont aan dat de Vlamingen met de regeringsleider inderdaad een bondgenoot verloren.²³

Naarmate de oorlog langer duurde, ontstond meer gisting onder de troepen. De intellectuele voorhoede werd meer gevolgd en dat leidde tot repressie van het Vlaamse element enerzijds, pogingen om de verbitterde Vlamingen te paaien anderzijds. De radicalisering die in het voorjaar van 1917 al zeer duidelijk was, leidde tot prestigeverlies van Frans Van Cauwelaert die volgens Joris Van Severen te zacht en te diplomatisch was.²⁴ Op 25 januari 1918 noteerde de koning in zijn *carnet de guerre* dat de regering invloed wilde uitoefenen via Van Cauwelaert en Cyriel Buysse. "*C'est un peu tard*", besloot hij.²⁵ Hij wilde liever beperkte toegevingen doen dan een opstand riskeren, maar eentalige regimenten waren niet aan de orde want dat zou de 5 000 officieren tegen hem in het harnas jagen, wat het einde van de monarchie zou kunnen betekenen.²⁶ Een Vlaamse opstand aan het front was zeker niet denkbeeldig: einde augustus 1917 had Ernest Claes al oog voor een revolutionaire dreiging, enkele maanden later was er sprake van een revolutionaire stemming, de Vlaamse actie escaleerde in januari 1918 en toen op 3 maart 1918, met de vrede van Brest-Litovsk, Rusland uit de oorlog stapte en Duitsland een groot lenteoffensief kon beginnen aan het westfront, dreigde er even rebellie.²⁷ De Broqueville en de Vlaamse ministers verdedigden de eentalige regimenten en dat leidde tot een verhitte discussie. Op de kroonraad van 1 februari 1918, de eerste vergadering na de Vlaamse onafhankelijkheidsverklaring door de Raad van Vlaanderen, eiste Helleputte de onmiddellijke opheffing van het verbod op Vlaamse studiekringen in het leger en het einde van de bevoorrechtiging van zekere bladen.²⁸ De koning had voorzien dat De Broqueville het minimumprogramma van Van Cauwelaert zou steunen en hij verzette zich tegen beloften voor na de oorlog: Vlaanderen mocht niet in cultureel isolement worden gedwongen.²⁹ De Broqueville had heel wat moeite om de Vlaamse ministers in de regering te houden. Weken later, op 6 maart, herinnerde de vorst zich de discussie "*qui n'a guère abouti qu'à des échanges de mots violents*".³⁰

22 L. Schepens, *Koning Albert [...]*, p. 137.

23 L. Schepens, *Koning Albert [...]*, p. 196; J. Velaers, *Albert I [...]*, pp. 432-433.

24 D. Vanacker, *De Frontbeweging [...]*, pp. 194-199, 232.

25 M.-R. Thielemans, *Albert Ier [...]*, p. 336.

26 L. Vandeweyer, "Een ruim veld voor de Studentenbeweging ligt open". Inzake oorsprong en aard van de Vlaamse 'Frontbeweging', in: *WT*, jg. 77, 2018, nr. 3, pp. 212-230, p. 214.

27 D. Vanacker, *De Frontbeweging [...]*, pp. 257, 291-293, 312-315; L. Vandeweyer, Een ruim veld [...], p. 227.

28 M.-R. Thielemans, *Albert Ier [...]*, p. 124; E. Gerard, *Minister in Le Havre [...]*, p. 204; L. Wils, *Onverfranst, onverduits?* [...], pp. 281-283.

29 L. Wils, *Frans van Cauwelaert [...]*, p. 333; M.-R. Thielemans, *Albert Ier [...]*, pp. 442, 447.

30 M.-R. Thielemans, *Albert Ier [...]*, p. 337; J. Velaers, *Albert I [...]*, p. 298.

Veertien dagen later had Albert het in zijn aantekeningen mogelijk nog iets te eufemistisch over zijn vrees dat de discipline achteruitging ten gevolge van de Vlaamse acties, over een situatie “[qui] peut devenir grave”.³¹

DAGBOEK

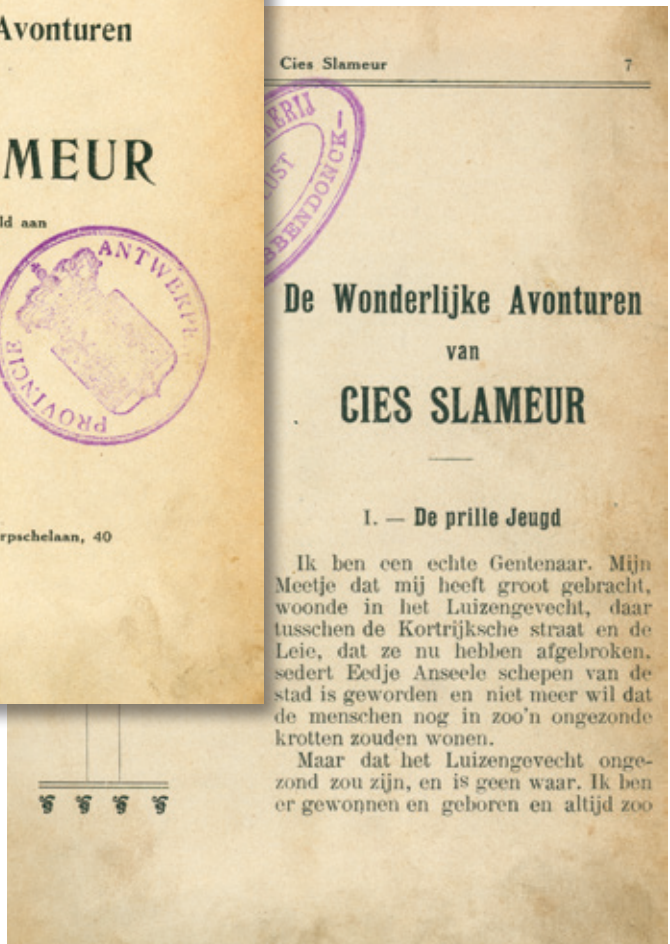
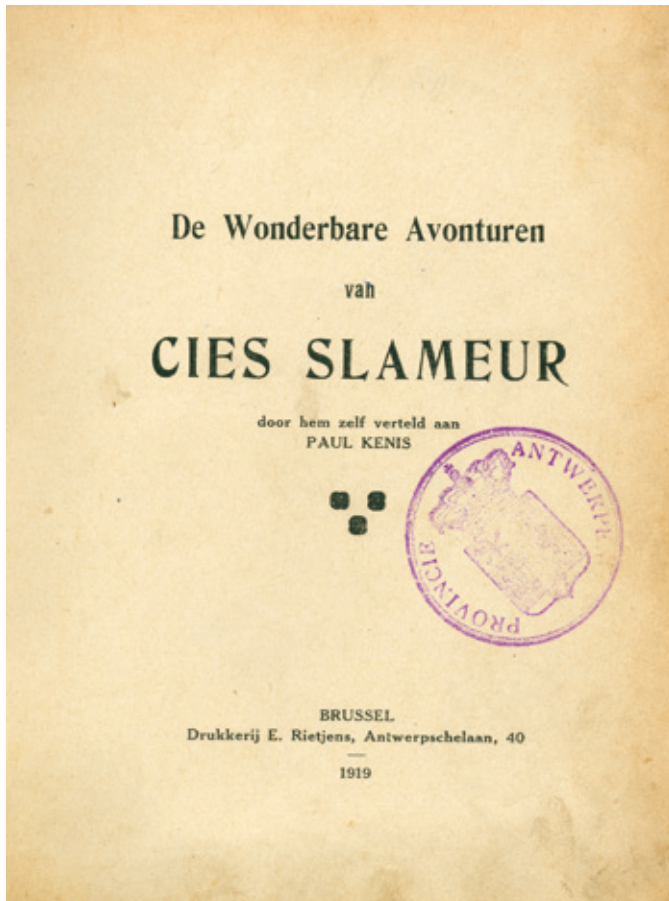
Kenis was een gedreven, zij het niet altijd even ijverig dagboekschrijver. Na elke onderbreking gaf hij een samenvatting van de voorbije periode, “zodat men nu weer, dag voor dag, volgen kan” zoals hij op 30 oktober 1916 noteerde. Die opmerking wijst erop dat de tekst voor buitenstaanders, mogelijk zelfs voor publicatie geconcipeerd was. Niet verwonderlijk, want hij was overtuigd van zijn literaire belang en wilde alvast zijn toekomstige biograaf een handje helpen. Toen hij later, op 2 mei 1920, beseftte dat wellicht toch niemand ooit zijn biografie zou schrijven, bleef hij aantekeningen maken om de evolutie in zijn denken en werk te kunnen volgen. De laatste jaren van zijn leven noteerde hij hoe langer hoe minder. Ondanks de verwijzingen naar de oorlog is het dagboek allerminst een historische kroniek. Kenis was zich overigens al heel vroeg bewust van het gevaar van overdrijving: al op 14 december 1914 schreef hij in zijn dagboek dat hij mogelijk onrechtvaardig was in zijn commentaren.

Op de eerste bewaarde bladzijden van het dagboek, noteerde Kenis dat de verdediging van Antwerpen niets voorstelde omdat de officieren slechts dachten aan het redden van hun eigen hachje. Hij stelde zich ook vragen bij de gerapporteerde Duitse wreedheden, maar besloot zijn oordeel uit te stellen. Eind oktober, begin november werd het hem duidelijk dat de kranten allerminst te vertrouwen waren en hij kreeg het sterke vermoeden dat de oorlog lang zou duren en het grootste deel van de wereld zou treffen. De gebeurtenissen braken ook door in zijn literaire praktijk. Van sommige figuren uit zijn omgeving maakte hij portretten, de oorlog bracht hem verder inspiratie voor de picareske roman *Cies Slameur*, en heel wat frustratie die hij in zijn feuilleton verwerkte.

Op 15 november 1914 schreef de gewezen anarchist tot zijn eigen verbazing dat hij Albert een goed hart toedroeg, “den zoo stillen, bescheiden man, zoo uiterst sympathiek, die meer dan een andere door deze omstandigheden heeft geleden en meer dan een ander zijn plicht heeft gedaan, en in al deze omstandigheden een held is geweest, een der eerste figuren die de geschiedenis ooit kennen zal”. De vrijzinnige schrijver en flamingant had daarenboven veel bewondering voor de moed van kardinaal Mercier, die nooit als vriend van de Vlamingen te boek had gestaan. Op 12 januari 1915 noemde hij diens herderlijke brief van Kerstmis 1914 een der waardigste stukken sedert het begin van de oorlog geschreven. Tegelijk wist hij dat het bij veel katholieken wrevel had gewekt dat de paus niet had gereageerd op de brand van de Leuvense universiteitsbibliotheek.³²

— 31 M.-R. Thielemans, *Albert ler [...]*, pp. 452-453.

32 Paus Pius X beperkte zich tot een vage oproep tot vrede en zou eerder Oostenrijk-Hongarije hebben gesteund. Hij stierf al op 20 augustus 1914. Op 3 september begon het pontificaat van Benedictus XV, die stevige standpunten tegen de oorlog innam maar verder neutraal bleef,

^ Omslag en eerste pagina van de door Paul Kenis' picareske oorlogsroman *De Wonderbare Avonturen van Cies Slameur*, Brussel, 1919. [ADV.N, VB 7725]

Kenis verbleef aanvankelijk met enkele van zijn directe collega's in een pensionnetje. Later ontmoette hij de Nederlander Ernest J.C. Kuypers, journalist bij het *Algemeen Handelsblad* en correspondent van verschillende Nederlandse bladen, en zij huurden samen een huis aan de Rue Renan, 107, waar Kuypers vrouw hen al snel vervoegde (Db, 19/7/1915). De relatie tussen beide heren verslechterde naarmate hun opvattingen over de oorlog en over de Vlaamse beweging uiteen begonnen te lopen. Einde 1916 trouwde Kenis met Yvonne Allard en vonden ze een appartement aan de Boulevard de Strasbourg. Een deftige buurt, zo klonk het op 23 november 1916, midden in de stad, betaalbaar en met niet al te veel tekortkomingen. Uiteindelijk raakten ook in Le Havre allerlei primaire producten gerantsoeneerd of onvindbaar. Op 7 augustus 1917 was het oorlogsbrood al lang de regel, en werd aangekondigd dat de bloem zou worden vermengd met aardappelmeel. Op 10 januari 1918 verwachtte Kenis algemeen broodtekort in Frankrijk en hij vreesde voor opstootjes.

Uit het dagboek, maar meer nog uit *Le Hâvre...* blijkt Kenis' sympathie voor Helleputte en voor Kamervoorzitter Frans Schollaert die de regering naar Le Havre was gevolgd en erop stond dat de rechten van het parlement en dus van de katholieke meerderheid niet werden tekort gedaan.³³ Hij waardeerde Frans Van Cauwelaert en af en toe had hij zelfs een woord van lof voor regeringsleider De Broqueville. Bijvoorbeeld als die op een plechtigheid in 1916 zijn toespraak in extenso in behoorlijk Nederlands wist te vertalen. Bijvoorbeeld als die, rijkelijk laat, begon te voelen dat de Vlaamse zaak belangrijker was dan hij aanvankelijk dacht. Helaas bekleemtoonde hij op 15 november 1917 in Parijs nog maar eens dat Vlaanderen altijd tweetalig zou blijven. (HG, 62)

Door de oorlog, zo constateerde Kenis op 21 februari 1915, verliest het "*individu, de burger, al zijne rechten (...). Al de wetten lijken afgeschaft en alleen dat wat van militair belang is, heeft recht tot bestaan*". Door de godsvrede tussen de partijen was alle politieke Vlaamse actie opgeschort voor de tijd van de oorlog, maar dat impliceerde niet dat op het terrein de Vlaamse emancipatiegedachte de koelkast inging. Tot zijn genoegen kon hij al op 7 februari aantekenen dat Helleputte op een feestje voor vluchtelingen een rede in het Vlaams hield. Als die daarin de woorden uit het Vlaamse volkslied gebruikte, stonden alle aanwezigen recht en zongen de *Vlaamse Leeuw*.³⁴

In zijn dagboek lezen we over Kenis' contacten met vrienden en collega's, en met verschillende flaminganten. Hij ontmoette of correspondeerde met André De Ridder, Ernest Claes, Frits Francken, Jozef Simons, Rik Borginon, Jan Grauls, Hendrik De Man,

---

slechts met medeleven met de slachtoffers reageerde op de gebeurtenissen in Leuven en elders in België en niet veroordeelde. Franse bladen schreven dan ook dat hij voor de Duitsers had gekozen. Cf. J. De Volder, *Kardinaal verzet. Mercier, de Kerk en de oorlog van 14-18*, Tielt, 2014, pp. 21, 23-27.

³³ Cf. E. Gerard, *Minister in Le Havre [...]*, p. 195.

³⁴ Op 15 november 1914 had Pouillet op vraag van Van Cauwelaert in Den Haag al een Nederlandse toespraak gehouden (D. Vanacker, *De Frontbeweging [...]*, p. 66).

Karel Verwilghen, Leo Van Goethem en anderen.³⁵ Eind januari 1915 arriveerde Maurice Van de Woestijne met zijn gezin. 'Maurits', ambtenaar op het Ministerie van Justitie, was de jongste broer van Karel en Gustave, even oud als Kenis en medestichter van *Ter Waarheid*. Kenis zou veel tijd met hen doorbrengen en samen zouden ze vrienden van vroeger, zoals De Man, nog een medestichter van *Ter Waarheid*, ontvangen. Andere vrienden passeerden of waren het onderwerp van geanimeerde gesprekken: Reimond Kimpe, Leo en Hendrik Picard, Oscar De Gruyter, Fons en Jules Van Roy, Jan Denucé. (Db, 7 en 29/1, en 1/2/1915) Ze praatten over de Vlaamse strijd die voor hen "haast nog belangrijker is" dan de liefde voor het vaderland; over getuigenissen van ontmoediging, automutilatie en muiterij aan het front. Deze gesprekken en zijn krantenlectuur bepaalden Kenis' kijk. De oorlogsaantekeningen zijn hoofdzakelijk ingegeven door ongenoegen vanwege de vele misbruiken die hij rondom zich zag of meende te zien.

Nog voor de eerste jaarwisseling had Kenis al enkele keren gemerkt dat vele hoge heren, een majoor Longueville en een luitenant Chabeau noemde hij bij naam, hun zakken wisten te vullen, op staatskosten met auto's reden, en hun zonen op burelen in veiligheid brachten. Officieren kregen zo maar decoraties, en velen van hen, van adel uiteraard, werden officier in de administratie. Ze werden rijker naarmate de oorlog langer duurde. Ook hoge ambtenaren hadden vele voordelen, kregen extra vergoedingen, hadden auto's ter beschikking, villa's waar hun vrouwen en kinderen konden blijven wonen als ze zelf uit de stad vertrokken, en dat terwijl gewone ambtenaren volgens Kenis slechts dure en vaak niet zo fraaie kamers konden betrekken. (Db, 9, 15, 22 en 30/12/1914 en 9/2/1915) Promiscuïteit en zedenbederf troffen hem het meest wanneer officieren hun uniform of hun macht misbruikten en hun boekje te buiten gingen. Zo een majoor Thys die met een jonge dame een autotochtje wilde maken, maar als tegenprestatie wel eiste dat ze met hem de lakens deelde.

DE VLAAMSE BEWEGING IN KENIS' DAGBOEK

Eind oktober 1914 kreeg Kenis' 'stambewustzijn' een opsteker van formaat. De overzichten van de Nederlandse steun aan Belgische armen en vluchtelingen bewezen hem dat Groot-Nederland geen ijdel begrip was, en hij noemde zich vol trots Nederlander. Dat Groot-Nederlandse vertrouwen kreeg een deuk toen bij een opstand in het kamp van Soest bij Zeist negen geïnterneerden werden gedood. Hij begreep het Nederlandse ingrijpen maar vreesde voor nieuwe antipathie tussen de twee lage landen.

"Het is zo'n bittere vraag welk den invloed van dezen oorlog op onze Vlaamsche Beweging zal zijn. Eenerzijds kan men denken dat den Nederlandschen invloed versterkt zal worden door het langdurige verblijf van vele Vlamingen in Nederland, maar anderzijds zijn er ook aanwijzingen die toonen dat de Franskiljons verdachtmaking

— 35 Dat die anderen het niet altijd nodig vonden om die contacten ergens te vermelden, waardoor er ook geen spoor van is in de biografie van Claes of in het dagboek van Simons (L. Simons, *Van het kasteel naar het front. Het oorlogsdagboek van Jozef Simons 1914-1918*, Tielt, 2016) is uiteraard geen reden om te twijfelen aan Kenis' aantekeningen.

op de Vlamingen zullen strooien. Niemand minder dat [sic] de in Engeland gevluchte Destrée, zal het Franck kwalijk nemen dat hij te Antwerpen is gebleven om zijn plicht te doen.” (Db, 15/11/1914)³⁶

Aan de Franse noordkust zag Kenis de Vlaamse geest weer opbloeien. Hij merkte dat de Fransen dachten dat België door de oorlog voor eeuwig met Frankrijk zou verbonden blijven, maar *“Niets is minder waar; nooit hebben wij meer den afstand gevoeld en nooit heeft de Vlaamsche geest zoo sterk gebloeid. Wij staan voor een sterken bloei van onze volkskracht”*. (Db, 6/12/1914) Voor hem bleef Holland het geestelijke vaderland van iedere intellectuele Vlaming, ook al was het niet altijd even makkelijk om die visie te blijven verdedigen, zoals hij later zou ondervinden in contacten met de Nederlandse pers.

Kenis' bewondering voor Duitsland daarentegen was sedert het begin van de oorlog in *“diepen haat en walging (...) verkeerd”*. Als anderen dacht hij aanvankelijk dat de oorlog het gevolg was van het Pruisisch militarisme, maar als velen moest hij inzien dat het hele Duitse volk, gedrield door propaganda en pers, achter de oorlog stond. (Db, 23/12/1914) In januari 1918 stelde hij zijn mening weer bij: hij zag Frankrijk als land ten onder gaan terwijl de Germaanse volken, Duitsland uitgezonderd, zouden floreren.

Kenis dagboek is geen accuraat bijgehouden kroniek, maar vaak lees je zaken die hem als Vlaming troffen. Hij noteerde dat René Declercq en Antoon Jacob uit hun ambt waren ontzet vanwege hun houding in *De Vlaamsche stem*, en dat in een liederboekje voor soldaten Declercqs naam verdween boven drie van zijn teksten. Hij voelde perfect de evolutie aan en constateerde op 4 oktober 1916 dat door de oorlog en het toenemende activisme en de reacties erop *“in de Vl. Beweging eene heele kentering moet geschieden”*. Hij kende de reacties op de vervlaamsing van de Gentse hogeschool. Hij repte niet over de open brief aan Koning Albert van 11 juli 1917, maar hij wees op de scherpe toon van de aan het front verspreide vervolgbrief. Hij leidde eruit af dat het moreel aan het front niet al te schitterend was, maar dat het Vlaams bewustzijn er ontwaakt was. De eerste dagen van 1918, terwijl activisten in het bezette België de onafhankelijkheid van Vlaanderen wilden uitroepen, vertaalde de ambtenaar een aantal lange pro-Belgische artikels voor Vanderveldes soldatenalmanak.

De Vlamingen radicaliseerden, generaal Armand De Ceuninck, minister van Oorlog trad repressief op tegen Vlaamse activiteiten in het leger, en vanuit Franstalig België kwam de dreiging Wallonië aan te hechten bij Frankrijk als de gelijkheid in rechte en feite er zou komen. Daarom kon de regering niet toegeven.³⁷ Helleputte was het niet eens met de maatregelen van zijn collega en in een poging nog meer gisting in de

— 36 De liberale flamingant Louis Franck ondertekende samen met de Antwerpse burgemeester de overgave van de stad en hij bleef nagenoeg de hele oorlog in Antwerpen.

37 M. De Meyer & M. Verleyen, *De scheiding*, in: H. Van Humbeeck e.a. (red.), *Knack Historia* [...], pp. 75-83, p. 83.

rangen te voorkomen, schreef die enkele omzendbrieven om de verplichting voor officieren om Nederlands te leren te beklemtonen. Kenis rapporteerde droog de reactie: onvoorstelbare haat tegen de flaminganten en al wat Vlaams was. (Db, 8/1/1918)³⁸ Hij vernam dat de Vlaamse beweging stevig voet aan de grond kreeg aan het front. *De Legebode* was echter niet geïnteresseerd in Kenis' artikels over flaminganten als de gebroeders Van Raemdonck en Renaat De Rudder, die hun leven lieten voor België en IJzersymbolen werden.³⁹

Op 22 december 1917 riep de Raad van Vlaanderen totaal onverwacht, de onafhankelijkheid van Vlaanderen uit, een demarche waarmee Borms zijn hand overspeelde. De Raad werd in het vooruitzicht van verkiezingen opgeheven en een Commissie van elf gevolmachtigden, onder voorzitterschap van Pieter Tack, werd in het leven geroepen. Een Vlaamse regering, zo was de bedoeling. In Brussel, op 20 januari 1918, en in Antwerpen, op 3 februari, werd de zelfstandigheid officieel geproclameerd. De commissie kwam niet van de grond.⁴⁰ Einde januari liet Helleputte aan Kenis vragen daar in een artikel afstand van te nemen. Hij mocht de regering verwijten maken, maar moest er vooral op wijzen dat die Vlaamse 'ministers' werktuigen waren in Duitse handen.⁴¹ Kenis betwijfelde dat niet, maar het artikel kostte hem moeite. Twee dagen later vernam hij dat Claes een gelijkaardige opdracht kreeg voor *De Standaard*. De onafhankelijkheidsverklaring veroorzaakte bij de flaminganten in Le Havre heel wat opschudding en enkele vrienden van Kenis waren blij dat te kunnen meemaken.

Om zichzelf te legitimeren, organiseerde de Raad van Vlaanderen na het uitroepen van de onafhankelijkheid een verkiezing. Enkele tienduizenden mensen werden gemobiliseerd en er waren tal van incidenten. Het Hof van Beroep in Brussel liet Tack en Borms arresteren, maar ze werden door de Duitsers vrijgelaten en als represaille werden de voorzitters van het Hof en Louis Franck gedeporteerd. Vervolgens ging de magistratuur in staking en op 3 maart 1918 legden de Duitsers de verkiezingsprocedure stil.⁴² De aanhouding van de activisten veroorzaakte heel wat ophef in Le Havre, waar men ervan overtuigd was dat de regering in ballingschap er de hand in had, zo noteerde Kenis half februari. Een week later ging bovendien het gerucht dat Borms vermoord was. De situatie in het vaderland leidde tot felle reacties van de legerleiding. In maart vertaalde Kenis hele dagen protesten tegen de Vlaamse zelfstandigheid. In de uren die hem restten, werkte hij aan zijn roman over de flaminganten en ordende hij zijn documentatie over de Vlaamse beweging. Twee projecten die nooit afgewerkt

38 E. Gerard, *Minister in Le Havre [...]*, p. 203.

39 Cf. F.-J. Verdoordt, Het oorlogsjaar 1917. De IJzersymbolen en de relativiteit van de IJzermythes, in: *WT*, jg. 77, 2018, nr. 3, pp. 269-275, p. 270.

40 D. Vanacker, *Het activistisch avontuur*, Gent, 1991, pp. 159-201; H.D. Mommaerts & P. van Hees, *Raad van Vlaanderen*, in: *NEVB [...]*, pp. 2523-2527.

41 De Duitsers hadden de volledige controle over de Vlaamse 'zelfstandigheid'. Cf. L. Wils, *Onverfranst, onverduits?* [...], pp. 268-272.

42 M. Dumoulin, *Het ontluiken [...]*, p. 824.

raakten.⁴³ Tegen het einde van de oorlog zijn veel van de dagboekantekeningen gerelateerd aan de Vlaamse beweging. Ze handelen bijvoorbeeld over de activistische artikels van De Schaepdrijver, die door Duitse vliegtuigen verspreid werden; over de val van De Broqueville toen die uiteindelijk toegevingen wilde doen in verband met de eentalige regimenten, of over het gerucht dat hij van Grauls vernam, dat men *Ons Vaderland* aan het front zou verbieden. (Db, 29/6, 2 en 8/7/1918)⁴⁴

In mei 1918 sprak Helleputte zich goedkeurend uit over Van Cauwelaerts in 1917 gestichte Vlaamsch-Belgisch Verbond dat het zogenoemde minimumprogramma verdedigde en het *Belgisch Dagblad* vroeg daarop het ontslag van de minister.⁴⁵ Eind juli 1918 trok Kenis naar een Vlaamse meeting waarop Frans Van Cauwelaert en Van de Perre het woord voerden. De vergadering, bedoeld om een afdeling van het Vlaamsch-Belgisch Verbond te stichten, beantwoordde niet helemaal aan Kenis' verwachtingen. Ernest Claes, voorzitter van de bijeenkomst, dulde geen tegenspraak, ook al waren er wat reacties tegen de 'lauwe leider' en tegen de 'tweeslachtigen' en werd er 'leve het activisme' geroepen. (Db, 27 en 29/7/1918)⁴⁶ Op 18 augustus voltooide Kenis het eerste deel van zijn boek over de Vlaamse beweging, de voorgeschiedenis van het activisme, goed voor 51 nooit gedrukte pagina's. Ondertussen zou hij naar eigen zeggen ook op een of andere zwarte lijst met namen van activisten zijn terechtgekomen en hij vreesde dat dat hem als Belgisch ambtenaar in de problemen zou kunnen brengen. Zijn sympathie voor de activisten was inderdaad niet te ontkennen, zo blijkt uit aantekeningen van eind oktober en begin november. Het stoorde hem dat de regering in Brugge meteen de censuur invoerde en hij nam erg zakelijk akte van het gerucht dat het onthaal van de koning er erg koel was geweest en de activisten helemaal niet zo bang waren als de regering eerder had gesteld. Dat ondanks de vorderingen van de bondgenoten de Gentse hogeschool toch heropend was, vond hij opwekkend nieuws. Kenis was verre van loyaal.

---

43 Van *De Vlaamsche Beweging tijdens den oorlog* berust het ms in het Letterenhuis, K3024H.

44 Een half jaar eerder, op 12 december, had Leo Van der Essen, hoofd van het politieke kabinet van De Broqueville zijn minister nog geadviseerd de directeur van *Ons Vaderland* met papier of andere faciliteiten te vriend te houden. Omdat de krant ondanks haar radicalisme toch binnen de grenzen van het gezond patriottisme bleef. (L. Schepens, *Koning Albert* [...], p. 177).

45 R. Steyaert & L. Vandeweyer, *Vlaamsch-Belgisch Verbond*, in: *NEVB* [...], p. 3372; L. Wils, *Frans van Cauwelaert* [...], pp. 282, 306, 337 en 362; E. Gerard, *Minister in Le Havre* [...], p. 205.

46 Van Cauwelaert, in 1916 nog gehuldigd door de Fronters, was in de zomer van 1918 ook op een vergadering in de pastorie van Cyriel Verschaeve, waar Oscar De Gruyter hem namens soldaten verweet niet krachtadig genoeg te zijn geweest (F. Van Cauwelaert, *Gedenkschriften* [...], p. 341). In Frankrijk, Engeland en aan het front was Van Cauwelaerts Verbond niet meteen een succes (D. Vanacker, *De Frontbeweging* [...], p. 173; L. Wils, *Frans van Cauwelaert* [...], p. 349). Begin juni had het ACV zich wel achter het programma van het Vlaamse-Belgisch Verbond geschaard, en Van Cauwelaert noemde de stichtingsvergadering die door wel duizend toehoorders werd bijgewoond 'een prachtige volksvergadering' (L. Wils, *Frans van Cauwelaert* [...], pp. 355-356).

KENIS OVER EN IN DE BLADEN

Tijdens de Eerste Wereldoorlog waren de vluchtelingenbladen bijzonder belangrijk en invloedrijk. Kenis kreeg de meeste in handen en gaf daar commentaar bij, net als bij het handvol buitenlandse kranten dat hij geregeld kon inkijken.⁴⁷ Frederik Carel Gerretson, die de facto *De Vlaamsche Stem* had overgenomen, benadrukte de Waals-Vlaamse tegenstellingen en droeg daarmee in ruime mate bij tot het ontstaan en de groei van het activisme, ook al werd het blad door loyale Vlamingen, met steun van de overheid en met medewerking van de Franse en de Engelse censuur, al na een jaar, begin 1916, vakkundig de vernieling ingewerkt.⁴⁸ Paul Kenis noemde zich Groot-Nederlander, maar de link met het Duitse imperialisme was hem vreemd. Aan de andere zijde van het spectrum was er de machtspositie van Neuray en zijn *Le XXe siècle*. Als begin 1915 een dienst tot inlichting van de neutrale pers werd opgericht, oordeelde Kenis al vlug dat die volledig ten dienste van *Le XXe siècle* stond. (Db, 16/1 en 10/3/1915)

Van bij het begin van de oorlog probeerde Kenis met matig succes artikels over de oorlog geplaatst te krijgen. Vooral na zijn huwelijk poogde hij zijn financiës bij te spijkeren met allerlei artikels in diverse bladen. In 1916 stelde Van Goethem hem een correspondentie voor het Nederlandse blad *De Telegraaf* in het vooruitzicht.

Twee weken na de stichting van *De Vlaamsche stem* vroeg redacteur Johan Eggen in Le Havre Kenis' medewerking. In de zomer van 1915 merkte Kenis dat kranten als *De Rotterdammer* Duitsgezind werden en dat verleidde hem tot de eerste negatieve uitlatingen over Nederland in zijn dagboek. Huisgenoot Kuyper had goede contacten met Leo De Paeuw, chef van het burgerlijk kabinet van De Broqueville en wist dat de regeringsleider na de oorlog een kernkabinet voor wederopbouw wilde oprichten en voor een degelijke Vlaamse pers wilde zorgen. Kuyper wees De Paeuw op de capaciteiten van Kenis en die was tevreden dat hij in die degelijke Vlaamse pers aan de slag zou kunnen. De plannen kwamen in een stroomversnelling en men verwachtte Kenis' onbezoldigde medewerking aan Neuray's *Het Vaderland*, dat de toenemende invloed van het flamingantisme en de krant *Ons Vaderland* aan het front wilde keren.⁴⁹ De laatste weken van 1915 viel Kuyper op ergerlijke wijze in *Het Vaderland* alles aan wat Kenis ooit lief was, en er kwam een einde aan zijn relatie met het echtpaar Kuyper. Niet lang daarna kreeg Van Goethem de leiding van *Het Vaderland*, en een nieuwe wind waaide door het blad. Behalve vertalingen schreef Kenis iedere week enkele hoofdartikelen. Zijn salaris als ambtenaar vond hij ontoereikend om een gezin te onderhouden en hij zag voor zichzelf een toekomst in het blad, zeker toen Van Goethem hem vroeg om

— 47 D. Vanacker (*De Frontbeweging [...]*) en L. Wils (*Onverfranst, onverduits? [...]*, pp. 131-135) geven een goed beeld van de verhoudingen, de opvattingen, de financiering en de evolutie binnen het perslandschap.

48 P. van Hees, *Vlaamsche Stem, De*, in: NEVB [...], p. 3423; L. Wils, *Onverfranst, onverduits? [...]*, pp. 141-146, 158; L. Wils, *Van de Belgische naar de Vlaamse natie. Een geschiedenis van de Vlaamse Beweging*, Leuven-Den Haag, 2009, pp. 172-175.

49 M. De Waele, *XXe Siècle, Le [...]*.

vaste correspondent uit Le Havre te worden. In 1916 werkte hij ook mee aan *Le XXe Siècle*, waarvoor Neuray hem een honorarium van 100 frank per maand bood. Eind januari 1918 was Kenis blij een einde te kunnen maken aan de onzuivere toestand dat hij zowel in het Frontersblad *Ons Vaderland* als in het annexionistische en anti-activistische *Het Vaderland* schreef. Enkele dagen later ging het gerucht dat hij als Pertinax meewerkte aan het eerste en er vinnig het tweede bekampte. Gust Van Cauwelaert schreef in *De Belgische Standaard* een venijnig artikel tegen Pertinax, waardoor Kenis als ambtenaar en flamingant in moeilijkheden raakte.

“Ernest Claes, mijn goede vriend Ernest Claes, die ik steeds tot deelgenoot had gekozen, heeft aan Floris Prims, in Engeland, een langen brief tegen mij geschreven, met verzoek hem voort te zenden aan pater Callewaert en anderen nog. En dan heeft Aug. Van Cauwelaert, met zijn artikel, mij den genade-slag willen geven.” (Db, 14/2/1918)

Vanwege de hetze kreeg Kenis op het ministerie niet langer toelating om bladen uit bezet gebied in te kijken. In juli 1918 leverde hij weer hoofdartikels voor *Ons Vaderland*, nu als Henry Reniers. In bijdragen voor *De Amsterdammer* of *De Telegraaf* wilde hij vooral ernstig werk leveren, niet zoals die Franse journalisten van laag allooi die professoren van naam en grote schrijvers als Romain Rolland en Anatole France konden aanvallen, gewoon omdat die pacifist waren. Of als du Castillon, Auguste Monet en Van Goethem die straffeloos alom geliefde schrijvers als Stijn Streuvels, René Declercq en Hugo Verriest mochten viseren. (Db, 29/7/1917)⁵⁰

Tijdens de laatste oorlogszomer nam Kenis opnieuw tijd voor creatief proza. De oorlog bleef wel het onderwerp en zijn pennenvruchten sloten dicht aan bij zijn dagboek en bij zijn *Le Hâvre...*, ondertussen bijna voltooid. Hij nam *Cies Slameur* weer ter hand, en op 20 juli begon hij aan een reeks satirische stukjes. In die *Portretten van flaminganten* nam hij hoofdzakelijk franskiljons, of moeilijker herkenbare bekende Vlamingen en Vlaamse types op de korrel. De niet bij naam genoemde Alfons Sevens en Leo Van Puyvelde, overtuigde Vlamingen die zich volgens hem al te veel compromitteerden met het Belgisch patriottische establishment, de kasteelheer, de katoenbaron, de professor enzovoort. Kenis viseerde Henri Pirenne vanwege zijn volgens hem al te belgicistische kijk op de eeuwenlange Vlaamse tweetaligheid, en vooral du Castillon, die hij beschreef als een raté, een onbenullig auteur die als journalist nu eens de katholieke, dan de liberale, christendemocratische of socialistische idee aanpreef. Een opvallend verwijt van iemand die zelf in twee elkaar bestrijdende kranten schreef. In het portretje *'l'éminent critique militaire belge'* nam Kenis wraak op majoor Thys, die hem een verhoging weigerde, door hem in een schets over contraspionage te verwerken.

— 50 Slechts in HG, 35-35b is een echt positief geluid over Van Goethem te vinden, en dat vanwege zijn inzet voor de vluchtelingen, die vaak ook het slachtoffer zijn van de anti-Vlaamse politiek.

Terwijl hij in 1918 voor *De Legerbode* vooral aanvallen tegen het activisme moest vertalen en vals en aangedikt nieuws, terwijl over de krijgsverrichtingen alleen nog de officiële communiqués mochten worden weergegeven, ging hij wat dieper in op de rol van de pers en het uitblijven van de vrede. Enerzijds stoorde hem de censuur, anderzijds ergerde hij zich aan de toon van bijvoorbeeld het Franse *Le Matin*, dat stelde dat het voor de Franse soldaten een genot was Duitsers te kunnen doden. (Db, 1/9/1918)⁵¹ Toch kreeg Kenis hoop toen *La Nation Belge*, de al zes maanden verschijnende nieuwe krant van Neuray, niet meer aandrong op onmogelijke Belgische gebiedsuitbreiding. (Db, 9/9/1918)⁵² Zijn hoop werd geregeld de kop ingedrukt want na iedere kleine overwinning deed de Franse pers, en deden vervolgens de Belgische patriotards, weer alles om de onderhandelingen te saboteren. Pas op het einde van oktober leek er in de Franse pers een langzame ommekeer te komen ten voordele van de vrede.

DE AFREKENING

Zoals al gezegd, had Kenis zich bij het begin van de oorlog voorgenomen de waarheid over allerlei misbruiken aan het licht te brengen. In de zomer van 1918 was zijn requi-sitoir klaar. Hij noemde het zijn bijdrage tot nut van de latere historicus. (HG, 57) Ruim een jaar later volgde publicatie in *Ons Vaderland*. Dat blad was de laatste dag van 1914 in Calais gesticht, kwam in 1915 in handen van de latere leiders der Frontbeweging, maar werd na de oorlog de facto gedomineerd door activisten.⁵³ Van 23 tot 27 oktober 1919 verschenen dagelijks aankondigingen die ongetwijfeld de bedoeling hadden een aantal mensen zenuwachtig te maken. “Leest de onthullingen over Haver... de Grâce. Het lustoord der ware vaderlanders”; “Haver... de Grâce of de vermakelijke autotochten van onze Voogden. Op film getrokken door Robbeknol”; “Haver... de Grâce. Het scheeve gedoe van voortverkoopers in Vaderlansliefde [sic]. De laatste kromme sprongen van oude bonzen”; “Haver... de Grâce [sic]. Eerstdaags verschijnt ons nieuw Mengelwerk Haver... de Grâce door Robbeknol bijzonder vriend en geheimschrijver van onze gewezen ministers”; en “Op de derde bladzijde: Haver... de Grâce waarin Robbeknol de Franse stad schildert, zoo triestig berucht sedert het verblijf der Belgische Haverianen”. Al op 17 juni 1918 had Kenis een punt gezet achter de meer dan driehonderd pagina's, de datering 1917 na de laatste aflevering is uiteraard een drukfout.

In de inleiding van *Le Hâvre... de Grâce. Het Land van Smeerbuiken en Franskiljons. Door Robbeknol* maakte Kenis duidelijk dat die tekst geen dagboek was als dat van Stijn Streuvels, dat een dag aan dag relaas gaf, en dat zijn ruim zeventig afleveringen tellende feuilleton ten dele een reactie was op de latere socialistische politicus Louis Pierard

— 51 De stelling van de krant wordt alvast niet ondersteund door te Fransen te velde, cf. *Les carnets de guerre de Louis Barthas, tonnelier, 1914-1918*, Paris, 2013.

52 Op 16 maart 1918 had Neuray *Le XXe siècle* herleid tot een weekblad en was hij gestart met het nationalistische, annexionistische *La Nation belge* dat toegevingen aan de Vlaamse beweging afwees. Cf. L. Wils, *Onverfranst, onverduits? [...]*, p. 179; L. Schepens, *Koning Albert [...]*, p. 191.

53 L. Schepens & L. Vandeweyer, *Ons Vaderland*, in: NEVB [...], pp. 2305-2306; L. Wils, *Van de Belgische naar de Vlaamse natie [...]*, p. 164.

ONS VADERLAND

Tolk van het Vlaamsche Front

"Ons Vaderland" was en is nu het blad voor Vlaanderen (25 %) en de rest van België (75 %). Het is een orgaan van de Vlaamse Beweging.

AANKONDINGEN

Deze aankondiging is te zien bij de redactie van "Ons Vaderland" te Brussel, 10, rue de la Loi. — Adres: Brussel, 10, rue de la Loi. — Adres: Brussel, 10, rue de la Loi. — Adres: Brussel, 10, rue de la Loi.

OPREKEL EN RECHTER

OPREKEL EN RECHTER. — Adres: Brussel, 10, rue de la Loi. — Adres: Brussel, 10, rue de la Loi. — Adres: Brussel, 10, rue de la Loi.

In het kamp te Beverloo worden soldaten verplicht de *Brabançonne* aan te leeren in het Fransch. Komen zij hiernee niet klaar, dan krijgen zij geen verlof meer.

Vrije Tribune

Vlaanderen's vrije Jeugd

De Vlaamse Jeugd, van het jongste tot het oudste, is een orgaan van de Vlaamse Beweging. Het is een orgaan van de Vlaamse Beweging. Het is een orgaan van de Vlaamse Beweging.

De Vlaamse Jeugd, van het jongste tot het oudste, is een orgaan van de Vlaamse Beweging. Het is een orgaan van de Vlaamse Beweging. Het is een orgaan van de Vlaamse Beweging.

OP DE 3de BLADZIJDE

Hâvre... de Grâce

waarin Robbeknol de Fransche stad schildert, zoo triestig be-rucht sedert het verblijf van de

Belgische Haverianen

het Proces tegen "La Belgique"

Maandag 27 Oktober

DE BELGIËN

DE BELGIËN

DE BELGIËN

Het vredesverdrag in Amerika

De vredesverdragen zijn nu in Amerika... Het vredesverdrag in Amerika... Het vredesverdrag in Amerika...

^ Tussen 27 oktober 1919 en 15 februari 1920 verscheen het dagboek *Hâvre... de Grâce* van Paul Kenis in 72 afleveringen in *Ons Vaderland*, Brussel, 1919. [ADVN, VY900122]

die tijdens de oorlog uitweek naar Nederland en in *La Hollande et la guerre* (Parijs, 1917) volgens Kenis heel wat onwaarheden spuide. Dat de Belgen voor Frankrijk hun land hadden laten verwoesten, zat hem hoog. Hoe ernstig het Kenis wel was met zijn aanklacht, blijkt uit de laatste negen afleveringen. Hij beklemtoonde dat hij zich baseerde op eigen ervaring of gecontroleerde informatie, en ging dan in op verschillende vergelijkbare publicaties. Hij was bijzonder spaarzaam met woorden van lof. Het hypernationalisme, het annexionisme, het verlangen de grenzen van het land te hertekenen dat sommige auteurs tot schrijven bracht, vond geen genade in zijn ogen. De halve waarheden en hele leugens van anderen wees hij resoluut af. Kenis' relatie met Ernest Claes was tijdens de oorlog vertroebeld geraakt, maar diens ambtelijke opportunisme wilde hij nog wel vergoelijken. Neuray en diens *Le XXe siècle* moesten het vaak ontgelden, en hij vroeg zich af of de Belgische militaire inlichtingendienst ook iets meer deed dan Vlamingen bespioneren. Bovendien stoorde het hem dat uitgerekend de socialist Emile Vandervelde uitlegde waarom arbeiders in een militaire fabriek onder het loon moesten werken. Hij laakte de toestanden in de strafkolonies en het uiteendrijven van stakingen voor betere werkomstandigheden in het voorjaar van 1917.⁵⁴

Kenis gaf voorbeelden van mistoestanden, en enkele keren noemde hij ook namen. Het is informatie uit eerste hand, maar ze is ongetwijfeld ook vertekend door het

⁵⁴ Over deze stakingen en de verloning van de soldaten die er werkten, cf. M. Amara, *Des Belges [...]*, pp. 144-147.

gebrek aan afstand. Globaal was het feuilleton gebaat geweest met een degelijke redactie, een grote schaar en een hechte, grotendeels andere structuur die remmende herhalingen had weten te vermijden. Het lijdt geen twijfel dat het hele requisitoir sterk emotioneel gestuurd is. Kenis reageerde op wat men ondertussen *embedded journalists* noemt die, gepaaid met voordelen en snoepreispjes door oorlogsgebied, de overheid naar de mond praatten. De laatste aflevering maakt duidelijk wat hem het meest dreef:

“Het is uit Le Hâvre dat al die laster gekomen is tegen zooveel flaminganten, al het gekuip tegen zooveel idealen, die ons dierbaar zijn, het is niet overbodig dat men ook, eens wete wat die heeren eigenlijk zijn. En dan eindelijk om der waarheidswille, want het zou onredelijk zijn dat eerzucht en hoogmoed zich ongestoord in den heldenmantel zouden kunnen drapeeren.”

Kenis noteerde in zijn dagboek met belangstelling en vaak geëmotioneerd de wisselende kansen op vrede, en eerder occasioneel en meestal zakelijk had hij het over de internationale oorlogssituatie of over de toch niet onbelangrijke kabinetswissel. (Db, 3/8/1917) In *Le Hâvre...* stelde hij de zaken vaak een stuk scherper. Hij vond de regering in ballingschap niet democratisch want noch van volksvertegenwoordiging noch van verkiezingen was er sprake. (HG, 57) Hij had het over de machinaties van de annexionistische journalist Edmond Patris van *Le Soir*, een vriend van minister van Koloniën Jules Renkin. Patris bewerkte dat Eugène Beyens Buitenlandse Zaken kwijtraakte aan regeringsleider De Broqueville, maar die kon de post ook niet behouden en begin 1918 kwam de liberale ‘Vlaamshater’ Paul Hymans in functie.⁵⁵ Kenis ontleedde de verschillende stromingen en benadrukte dat van de Union sacrée al snel niet veel meer overbleef. (HG, 15) Hij behandelde de intrige om De Broqueville ten val te brengen en te laten vervangen door Renkin en zag in het tweede verblijf van Van Cauwelaert in Le Havre heel even de voortekenen van een voor de Vlamingen gunstig ministerschap. (HG, 62, 63) Veel aandacht had Kenis ook voor het verregaande profitaat. (HG, 12 en 16)⁵⁶ De hoge heren profiteerden terwijl zoveel landgenoten honger leden. De ministers, Helleputte uitgezonderd, incasseerden graag het wettelijk voorziene bedrag van 50 frank per dag, en dat terwijl het goud moest dienen voor de economische stabiliteit van het land en vrijwel iedereen met papier werd betaald.⁵⁷ De ‘hogeren’ eisten hun traktement in goud op. In de hogere kringen werd enorm gecumuleerd en omdat De Broqueville parlamentsleden van de oppositie in allerlei commissies parkeerde, stelden ze geen lastige vragen. Kenis vroeg zich af hoeveel het Vlaamse volk had moeten betalen voor die sinecuren die geen ander doel hadden dan het in zijn vrije ontwikkeling te belemmeren. (HG, 15)

— 55 L. Wils, *Onverfranst, onverduits? [...]*, p. 182.

56 Ook Van de Perre had het, in januari 1918, moeilijk met ministeriële gebruik van auto’s (D. Vanacker, *De Frontbeweging [...]*, p. 294).

57 Helleputte was de enige minister die de weddeverhoging tot 40 000 frank had geweigerd (E. Gerard, *Minister in Le Havre [...]*, p. 200).

LE HAVRE EN DE FRANSEN

In de eerste vier afleveringen van zijn feuilleton beschreef Kenis zijn ontgoocheling in Frankrijk en hoe hij op eigen kracht de regering naar Le Havre moest volgen. Le Havre was voor hem een cultuurloos provincienest waar de Belgen zich realiseerden in welke mate ze cultureel verwend waren. De hoge heren hadden er een gratis luxueus onderkomen gevonden en hadden vervoer ter beschikking, maar de (lagere) ambtenaren en het andere personeel moesten zich tevreden stellen met huizen in vuile, smerige wijken.⁵⁸ De stad en de mensen in Le Havre en Saint-Adresse, zelfs de rijken, vond hij vuil. Er was geen water in de huizen, de straten waren open riolen en vluchtelingen moesten betalen voor mensonwaardige krotten. In voetnoot zegde de redactie, maar wellicht de schrijver zelf, dat Robbeknol zich had laten meeslepen in zijn beschrijving.

Bij het chaotische vertrek uit Antwerpen en Oostende raakten vrouwen en kinderen verpletterd terwijl hogere ambtenaren en officieren ordelijk konden vertrekken. Bij aankomst in Normandië verliep het al net zo: de prominenten werden groots ontvangen en de anderen werden aan hun lot overgelaten. (HG, 11-13) In Sainte-Adresse, dicht bij de regering, woonden de hoge ambtenaren en hun gezinnen, officieren, diplomaten, politici en allerlei mensen voor wie de oorlog een goede zaak was zoals financiers en leveranciers van het leger. Er was bovendien een net Belgisch koffiehuis. In Gravelle aan de andere kant van Le Havre, woonde het Belgische proletariaat, de zadelmakers, gezinnen van militairen, vrije arbeiders, enzovoort. In het quartier Notre Dame betaalden de Belgische vissers, arbeiders en dokwerkers, ongehoord hoge huurprijzen voor ellendige krotten. Vanwege hun ijver en productiviteit kregen de Belgische arbeiders problemen met hun lokale collega's. (HG, 35) De Belgen begonnen in Le Havre succesvolle handelszaken. Een liefdadigheidsmaatschappij van mevrouw Helleputte verschafte kleding. Zoals elders in Frankrijk werden er Belgische scholen opgericht omdat de Franse niet patriottisch genoeg waren, en plekken van zedeloze contacten. Schollaert organiseerde een tehuis voor oorlogsinvaliden, maar de staat volgde hem niet in het initiatief. (HG, 37) Kenis waardeerde ook het Belgische vluchtelingencomitee onder leiding van Schollaert en later Helleputte.⁵⁹ Hij vond Helleputte trouwens de enige integere minister, hij kwam op voor de Vlamingen, al werd hij daarom door zijn collega's verdacht gemaakt en gepest. (HG, 16)

Het tweede hoofdstuk van *Le Havre...* gaat ruim vijf afleveringen lang over de Fransen, de Normandiërs, en de inwoners van Le Havre. De ooit zo francofiële auteur is nauwelijks nog te herkennen. Haast overal werd de Belgen meer aangerekend dan de Fransen. Le Havre was een stad van kooplui en van parvenu's, en niets wees erop dat het land een democratie was. Nergens had Kenis zoveel klassenverschil en kruiperij

⁵⁸ Cf. B. Govaerts, *Ernest Claes [...]*, pp. 114-115, en vooral M. Amara, *Des Belges [...]*, p. 104: 'A Paris et au Havre, la grande majorité des réfugiés belges est reléguée dans les quartiers les plus insalubres'.

⁵⁹ M.b.t. de vluchtelingen bleef het officiële België zeer in gebreke, constateerde Kenis opnieuw in de afleveringen 38-40, waarin hij Schollaert en Helleputte weer looft om hun inzet.

gezien. De Fransen scholden op de Duitsers en op de Vlamingen. Als ze vriendelijk waren, was dat meestal slechts pose. In de voedingszaken ontbrak alle hygiëne. Allerlei voorwerpen waren onwaarschijnlijk banaal, er was gebrek aan elegantie en aan kunstzin. “*Faut pas s’en faire*” was op alle niveaus de regel. Algemene uitputting en verarming waren het gevolg en dat was vooral zichtbaar in de weinig functionele, weinig verluchte en verlichte woningen, waar comfort onbekend was. Vlooiën waren een plaag, er waren weinig geboorten en er was hoge kindersterfte, er was geen bescherming van kinderen of zwangere vrouwen, nauwelijks kinderopvang, de verdorvenheid van de vroegrijpe schoolkinderen was erg groot en de verregaande onzedelijkheid typeerde volgens de chroniqueur een ras in ontarding. Het eigenlijke prostitutiekwartier was verboden terrein voor de Belgische soldaten; de Engelsen zagen zo nauw niet. Ook meisjes van goeden huize, burgerdames, winkeljuffrouwen,... lieten zich door het extra gewin verleiden. Vrouwelijke Engelse militairen gaven zich al even makkelijk over aan ontucht. En ook onze jongens traptten in de val: 20 000 gevallen van geslachtsziekte en dat ondanks de campagnes in *De Standaard* en in *Ons Vaderland*.⁶⁰ Vanwege de anti-Franse houding van die bladen kregen de campagnes weinig steun van de militaire overheid. Ondanks al die negatieve gevoelens bleef op de achtergrond toch Kenis' bewondering voor het Frankrijk van Anatole France, Henri Barbusse, Romain Rolland en Georges Duhamel, de eersten die zich boven de haat wisten te verheffen en streefden naar een algemene verbroedering der mensheid. Figuren die elkaar zouden vinden in de pacifistische, marxistische *Clarté*-beweging. Figuren waarmee Kenis – later lid van de Vlaamse *Clarté* – een grote geestelijke affiniteit had.

Kenis ervaarde dat de Fransen vijandig stonden tegenover vreemdelingen, ook als dat bondgenoten waren, en de Vlamingen, net als overigens de Fransen uit het noorden van het land,⁶¹ noemden ze *Boches*. De erg opportunistische en oorlogsgezinde Franse pers, net als Georges Clemenceau (die premier was op het einde van de oorlog), waren verregaand onwetend over alle buitenlanden.⁶² Kenis vond de Fransen arrogant en decadent, het ontbrak hen volgens hem aan diepe gevoelens, tucht, en menselijkheid. Slechts terloops is de nuancering te lezen dat zij zich tijdens de oorlog niet beter of slechter gedragen hadden dan alle anderen. Door de censuur meldden de bladen nauwelijks iets over de animositeit en de latente vijandschap tussen de Belgen en de Fransen, maar er waren regelmatig gevechten waarbij gewonden, soms doden vielen. De Fransen waren bovendien erg gewelddadig tegenover de Marokkanen. (HG, 38-41)⁶³

60 Cf. D. Vanacker, *De Frontbeweging [...]*, pp. 92, 95.

61 M. Amara, *Des Belges [...]*, p. 351.

62 Zeker met betrekking tot Clemenceau, die jaren in Engeland en de Verenigde Staten woonde, werk van John Stuart Mill in het Frans vertaalde, met een van zijn Amerikaanse leerlingen huwde en perfect Engels sprak, lijkt dit erg kort door de bocht.

63 In 1917 waren er rellen tussen arbeiders en jonge Fransen in de (Belgische) militaire industrie, maar de Belgen waren veel minder het doel van het geweld dan de Marokkanen. M. Amara, *Les Belges [...]*, pp. 352-353.

Met de Belgische taalstrijd liet de Franse pers zich niet in en er waren weinig Waals-Vlaamse conflicten in Le Havre, er was overigens weinig aandacht voor of kans op enig Vlaams leven. De meeste Vlaamse initiatieven, pers, toneel- en andere kringen, werden door de Belgische overheid tegengewerkt. Een Vlaamse kring, bijvoorbeeld, werd onder druk gezet om een spreker af te zeggen die René Declercq eerlijk had durven noemen. (HG, 43-44) Ook voor Kenis kan dat echter niet helemaal onverwacht zijn geweest.

AFKEER VAN DAS MILITÄR

Kort voor de oorlog kreeg België een algemene dienstplicht. In 1913 kwam er ook een taalwet voor het leger. De implementatie daarvan liep vertraging op, Vlamingen in het leger hadden klachten en die werden wereldkundig gemaakt door pater Callewaert, Pouillet, Van de Perre en Van Cauwelaert. De overheid drong wel aan op de toepassing van de taalwet van 1913, maar de flaminganten verloren in de herfst van 1916 het vertrouwen in hun ministers. Toen ze vanaf februari 1917 geconfronteerd werden met een verbod op verenigingsleven maakte de vooroorlogse katholieke studentenbeweging, die een doorstart had gemaakt als frontbeweging, de overstap van godsdienstig-culturele actie naar georganiseerde, politieke actie en agitatie.⁶⁴

In zijn dagboek tekende Kenis op 24 oktober 1914 de Belgische militaire geneesheren in hun "*brutaliteit en onbeschoftheid, - (...) voorwaar de klassieke eigenschappen van den Belgischen militair*". In acht afleveringen van *Le Havre ...* (16-23) rekende hij af met het militarisme, waar de Belgen en vooral de nuchtere Vlamingen volgens hem allerminst mee dweepten tot de zomer van 1914.⁶⁵ Het totaal verfranste Belgische leger, nam volgens hem uit Frankrijk vooral het minderwaardige over, maar anders dan in het Franse leger gaapte in het Belgische een enorme kloof tussen de officieren en de troepen. Belgische officieren, enkele zeldzame Vlamingen uitgezonderd, waren zelfzuchtig en harteloos. Ze hadden geen empathie en het ontbrak hen aan persoonlijkheid. Aalmoezeniers, brancardiërs en verplegers, vaak Vlaamse intellectuelen, staken daar bijzonder gunstig tegen af. Veel officieren waren overigens helemaal geen aristocraten, wist Kenis, maar opgeklommen van onderofficier en dus van bescheiden afkomst. Democratisch werd het leger er niet door want door de militaire kastengeest werden het autoritaire parvenu's.

— 64 L. Wils, *Onverfranst, onverduits? [...]*, pp. 170, 176; L. Vandeweyer, *Een ruim veld [...]*, p. 224.

65 In de decennia voor de oorlog hadden veranderde inzichten er nochtans toe geleid dat de opleiding tot burger-soldaten ook in België centraal was komen te staan, dat men de soldaat wilde doordringen van de militaire gedragscode, omdat dat militariseringsproces ook autonome en gehoorzame burgers zou creëren. (N. de Mûelenaere, *De creatie van de Belgische burger-soldaat. Educatie, discipline en emoties (1886-1909)*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 46, 2016, nr. 2, pp. 128-159, pp. 143, 149.

Het neerkijken op burgers hoorde voor de rekruten bij het verwerven van militair karakter. Bij een gewone soldaat groeide dat er na de dienst weer uit. Gelukkig deden maatschappijen van oud-militairen het bij ons niet zo goed als in andere landen en Kenis hoopte maar dat dat zo zou blijven, want het land zou een geweldige autocratie worden als *das Militär* het voor het zeggen zou hebben. (HG, 34)

Propagandistisch veralgemenend constateerde Kenis dat de officieren uitermate onzedelijk waren, en de veldtocht van Marie Belpaire, pater Callewaert en anderen tegen ontucht veranderde daar niets aan. Porno werd bij karrenvrachten aangevoerd uit Parijs. En ook met de oorlogsmeters was het uitkijken want veel Vlaamse jongens deden er een geslachtsziekte op of raakten domweg getrouwd met een vrouw die in verwachting was van een ander.⁶⁶ Pas in 1917, nadat Frankrijk enkele bescheiden stappen tot beteugeling van de bandeloosheid doorvoerde, volgde ook het Belgische leger. Kenis was niet mals in zijn beschouwingen:

“Ruw, brutaal, onbeschoft, aanmatigend, tegenover alles wat lager staat, wat zwakker is; plat, kruiperig, vleierig en karakterloos voor alles wat hooger staat of machtiger is, dat zijn de eigenschappen van den militair, op iedere sport van de hiërarchieke ladder. (...) De wijze waarop een militair zijn ondergeschikten behandelt of met hen omgaat, kan niet anders dan walg en weerzin bij een beschaafd mensch wekken.” (HG, 20)

Militairen bleken ook bang voor verantwoordelijkheid en voor initiatief, en ze bleven liefst ver van het strijdtoneel. Generaals en kolonels konden zich na enkele maanden front, zonder ooit in het bereik van vijandelijk vuur te zijn geweest, een *fatigue nerveuse* permitteren en vervolgens verlof krijgen en een bureaudetachering. Kenis ging uitgebreid in op de arrogantie en pretentie van de hogere officieren die zich onmisbaar probeerden te maken in overbodige kantoorjobs om niet naar het front te hoeven. Ze manoeuvreerden zich in de betrekkingen van verdienstelijke ambtenaren en verziekten de administratie door de militaire geest die ze met zich brachten. Streng omzendbrieven bleken altijd nog achterpoortjes te hebben en heel de oorlog paradeerden officieren door de straten van Le Havre. Franse officieren waren over het algemeen gentlemen, van de Belgische was dat bezwaarlijk te zeggen. Ze waren wel tuk op eretekens en het viel Kenis op dat hoe hoger de rang hoe belangrijker de medaille die je voor hetzelfde kreeg, en dat de generaals hun eretekens meestal verdienden door zich op kantoren heldhaftig te gedragen.

——— 66 Dit is zonder enige twijfel enorm overdreven. Oorlogsmeters, dames waarmee soldaten die het emotioneel moeilijk hadden via krant, organisatie, aalmoezenier of toevallig in contact kwamen, brachten met brieven of anderszins troost, bezorgden soms eten of extra textiel, en soms groeide inderdaad ook een amoureuze relatie. De oorlogsmeter nam de plaats in van de onbereikbare familie en was daarmee ook erg belangrijk. Cf. M. Meul, *De oorlogsmeters van de Belgische soldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918)*, Masterscriptie KUL, 2001-2002, www.ethesis.net (4 februari 2020).

Hun inzet voor de vrede was dan ook beperkt, zo merkte hij. Zolang officieren extra toelagen kregen, zouden ze de oorlog immers niet spoedig wensen te beëindigen. Ook het feit dat al die oude heren niet naar het front moesten en dus luchthartig jong mensenbloed konden vergieten, liet oorlogen langer duren. (HG, 14) Men had de extra toelagen beter aangepast aan de specifieke noden: bij het begin van de oorlog was het veel te veel, op het einde te weinig. Aanvankelijk waren heel wat Belgische ambtenaren en militairen notoire feestvierders die vertier zochten in drank en seks, wat hen een slechte reputatie bezorgde tot de Engelsen die reputatie overnamen. (HG, 15)

In zijn dagboek had Kenis geregeld aandacht voor de achterstelling van het Vlaams in het leger, en in de afleveringen 23 tot 34 van *Le Hâvre...* ging hij uitgebreid in op de Vlaamse beweging in het altijd al verfranste leger. Hij bracht hulde aan Henri Picard en de Vlaamse legerkomiteeten. Hij zag in *De Belgische Standaard* van Belpaire een Vlaams baken, en hij merkte op dat *De Stem uit België* van Floris Prims wel eens tegen het radicaal flamingantisme aanschurkte. *Ons Vaderland* was volgens hem vanaf 1916 het orgaan van flaminganten aan het front. De zomer van 1916 was voor Kenis het keerpunt. Als gevolg van de pesterijen van officieren die pertinent weigerden Vlaams te leren of te spreken, zag hij de Vlaamse gedachte echt belangrijk worden aan het front. Aanvankelijk erg brave kringen kregen een radicaler, soms zelfs een revolutionair karakter. Vandaar ook de brieven aan de koning en de expliciete taaleisen. Met de verbanning van de Vlaamsgezinde Limburgse aalmoezenier Paul Vandermeulen begon een ware heksenjacht op flamingantische militairen: geen bevorderingen, onverbiddelijke censuur, zwarte lijsten, onterechte en te zware straffen,... Toen er uiteindelijk toch, mondjesmaat, taalvoorschriften kwamen die enigszins tegemoet kwamen aan de Vlaamse eisen, wekte dat bij Walen en Vlaamsonkundigen een enorme haat tegen alles wat Vlaams was, wat op zijn beurt leidde tot een snelle, Franstalige werking van de krijgsraden.⁶⁷ Kenis begreep dat sommige soldaten op de vuist gingen met officieren die geen Vlaams spraken en hij had weet van officieren die niet bij dergelijke eenheden wilden blijven.⁶⁸ Er waren ook meer deserteurs en uiteindelijk begreep men

67 Cf. D. Vanacker, *De Frontbeweging [...]*, pp. 165-166, 247-250. Niet alleen Kenis, ook Gust Van Cauwelaert en Ernest Claes hebben het in brieven en dagboek over massale pesterijen en repressie van flaminganten (cf. L. Vandeweyer, *Een ruim veld [...]*, pp. 226-227, en cf. J. Velaers, *Albert I [...]*, pp. 405, 413). Jos Monballyu (*De jacht op flaminganten. De strafrechtelijke repressie van de Vlaamsgezinde militairen aan het IJzerfront*, Brugge, 2010) maakt duidelijk dat defaitisme, pacifisme en het formuleren van Vlaamse eisen, antipatriottisch gedrag dus, met de bestaande wetgeving moeilijk te bestraffen was en de regering er met een besluitwet van 8/4/1917 voor zorgde dat sancties tot twintig jaar dwangarbeid mogelijk werden (pp. 27-28). Tegelijk laat hij er in zijn conclusies geen twijfel over bestaan dat Vlamingen die hun taal verdedigden slechts zelden en niet eens zo zwaar gestraft werden. De lijst met strafzaken bevat slechts enkele tientallen namen en de meesten werden vrijgesproken (pp. 190, 198-200).

68 Tom Simoens gaat in *Het gezag onder vuur. Over de conflicten tussen soldaten en hun oversten aan het IJzerfront* (Brugge, 2011) in op de aard van de gezagsconflicten en op de sancties. Flamingantisch geïnspireerde conflicten kwamen nauwelijks voor. J. Monballyu (*De jacht op flaminganten [...]*, pp. 71 en 112) vermeldt ook enkele 'aanvallen' op onderofficieren, maar over de 'vlucht'

ook hogerop dat het zo niet verder kon.⁶⁹ Onder meer dankzij de tussenkomst van minister Helleputte kwam Vandermeulen in het najaar van 1917 vervroegd weer uit ballingschap en de kentering werd merkbaar.⁷⁰ Terugblikkend constateerde Kenis op 19 januari 1918 dat de Vlaamse beweging sedert het einde van 1916 met reuzenschreden vooruitging en dat de reacties op de zaak Vandermeulen zulke omvang aannamen dat de officieren er schrik van kregen.⁷¹ Pouillet en Van de Vyvere schaarden zich achter Helleputte, Paul Segers en anderen volgen.

Later in zijn requisitoir besloot Kenis over de taaltoestanden in het leger:

“Het monsterachtige en bespottelijk ding dat ons Belgisch leger was, zooals het onder de wantoestanden op taalgebied natuurlijk worden moest: een plebs van eenvoudige Vlaamsche jongens, geknecht, veracht, misprezen en gekoeneerd door een kaste verwaande Beulemans en franskiljons.” (HG, 57)

DE PERS GEWOGEN

Kenis volgde de actualiteit in een hele reeks internationale bladen en zijn eigen journalistieke ambities en problemen bleken al uit zijn dagboek. Het kan niet verbazen dat hij ook in *Le Hâvre...* behoorlijk wat aandacht besteedde aan de nieuwsverspreiding. Het achtste hoofdstuk gaat 16 afleveringen lang in op de oorlogsbladen en de macht van de pers. Zijn perceptie weerspiegelde ongetwijfeld de kijk van andere flaminganten op de kranten die hen bereikten. Al in het eerste stukje is de toon gezet

“Nooit is de macht van de pers zoo groot gebleken als tijdens dezen oorlog; nooit ook heeft zij zoo'n noodlottigen invloed uitgeoefend en zich zoo karakterloos getoond, zoo aan banden loopend van de regering, zoo mars-likkend voor de machthebbers, zoo leugenachtig en vol kwader trouw jegens de tegenstrevers, of zelfs tegen de neutralen.” (HG, 44)

Kenis veroordeelde de *“bijna algemeene prostitutie van de pers”* en noemde de journalisten schrijvers van tweede en derde rang, avonturiers, enzovoort, die de Vlaamse beweging allerminst genegen waren en de vrije gedachte verdacht maakten. Bovendien raakten anti-Vlaamse journalisten makkelijk aan betrekkingen op de ministeries. Hij loofde onafhankelijke bladen als *De Vlaamsche Stem*, *Vrij België*, *den Belgischen socialist*, *L'Indépendance belge*, *De Belgische Standaard*, *Ons Vaderland*, *L'Opinion wallonne*, *La patrie belge* en *Le peuple belge*, en hij geloofde iets minder in de onafhankelijkheid van *Onze toekomst*, *Ons Vlaanderen* en *Le droit des peuples*. Hij beklemtoonde dat ver-

---

van officieren schrijft hij niet.

69 J. Montballyu (*De jacht op de flaminganten [...]*, pp. 193-197) geeft een honderddertigtal gevallen van desertie die voor de krijgsraad kwamen.

70 L. De Bruyne, *Vandermeulen, Paul*, in: NEVB [...], pp. 3156-3157; E. Gerard, *Minister in Le Havre [...]*, p. 203.

71 Cf. D. Vanacker, *De Frontbeweging [...]*, pp. 236-241.

schillende uitgeweken journalisten bij het begin van de oorlog samen een blad wilden beginnen, maar dat Neuray hen met zijn *Le XXe siècle* het nakijken gaf. Op 6 juni 1915 publiceerde die een eerste aanval op het activisme en vanaf 1916 was de aanval op de flaminganten, ook de loyale, een constante en werd het blad de spreekbuis van het annexionisme.⁷² In de zomer van 1915, kort voor de scheiding tussen passivisten en activisten, stichtte Neuray, om Schollaert en Helleputte onderuit te halen, ook een Vlaamse versie van zijn krant: *Het Vaderland*. (HG, 16 en 58)

Over *De Legerbode* was Kenis heel duidelijk: een Franse redactie en vertaald door Vlamingen die behandeld werden als het uitschot van de ambtenaren.⁷³ Pas na verloop van tijd kwam er ruimte voor bijvoorbeeld ingestuurd werk van een Fritz Francken. Toen Du Castillon, die in het *Belgisch Dagblad* spuwde op al wat Vlaams was, door De Broqueville benoemd werd tot Hollands correspondent verschenen in *De Legerbode* verdraaiingen van de waarheid, hele leugens en biografieën van militairen. Volgens Kenis hadden de Vlaamse soldaten maar weinig aan het blad. *Het Vaderland*, dat de ideeën van De Broqueville moest uitdragen, kreeg Kuyper en later Van Goethem aan het hoofd. Het blad was een financieel succes, maar volgens heel wat flamingantische aalmoezeniers volstrekt overbodig. *Onze Toekomst* vleide de ministers en kroop voor de regering, maar tussendoor formuleerde het zeer expliciete Vlaamse eisen en het blad werd beter met de tijd. (HG, 50)

Kenis behandelde alle nieuwsleveranciers waar hij weet van had en de houding van de militaire veiligheidsdienst daartegenover, die niet bij machte was een onderscheid te maken tussen Vlaamsgezindheid en activisme en dus, in 1917, alle flaminganten verdacht.⁷⁴ Hij hekelde verdraaiingen en slechte vertalingen, hij gaf voorbeelden van de laffe en hatelijke censuur, maar hij begreep dat de censor ook maar een ambtenaar was die gewoon zijn werk deed.⁷⁵ Net zo wilde hij de Belgische staat niets verwijten, want die speelde gewoon zijn rol in de perscampagnes. Toch ergerde hij zich keer op keer.

> Het eerste nummer van *De Legerbode* verscheen op 1 september 1914.
[ADV, VY 900201]

— 72 M. De Waele, *XXe Siècle, Le [...]*, p. 3773; J. Velaers, *Albert I [...]*, p. 253.

73 Elders, Db 29/12/1914, omschrijft hij *De Legerbode* als een samenraapsel uit vier of vijf Franse kranten en dus erg Frans. *De Rotterdammer* die ze ook ter beschikking hebben, wordt niet gebruikt.

74 Cf. L. Moyersoën, *Prosper Poulet en de politiek van zijn tijd*, Brugge-Brussel, 1946, p. 231.

75 Cf. D. Vanacker, *De Frontbeweging [...]*, pp. 224, 255, 218.

WAPENSTILSTAND

Le Havre... was afgerond in de zomer van 1918; in het dagboek lezen we Kenis' commentaren bij de maanden erna. Op basis van toespraken van Wilson en Lloyd George verwachtte hij begin 1918 al dat de oorlog niet lang meer zou duren. Zijn hoop werd evenwel zwaar op de proef gesteld door de politiek van Clemenceau en Lord Northcliffe.⁷⁶ Zij en een aantal *jusqu'au boutisten* hadden volgens hem de touwtjes in handen en de wijze waarop ze bijval vonden, deed hem twifelen aan de mens: "wat een vuig, laag en karakterloos ding, is toch een volk, een ware plebs, waarvan de openbare meening zich zoo laat leiden, door enkelen die er belang bij hebben de lage driften aan te blazen. Veel voedsel is er niet noodig om die driften te doen opblaaien". (Db, 18/1/1918)⁷⁷

Duitsland en Oostenrijk hadden einde 1916 al over vrede willen praten, maar de meeste geallieerde leiders wilden strijden tot het bittere einde. Half maart 1918 verklaarden de bondgenoten nog niet over vrede te kunnen onderhandelen, en die uitspraak is naar het oordeel van Kenis geïnspireerd door Clemenceaus blad. Hij hoopte dat Lloyd George en Clemenceau zouden ingaan op de volgens hem niet te weigeren Oostenrijkse vredesvoorstellen. Dat België in september de door Duitsland aangeboden bijzondere voorwaarden afwees, maakte hem moedeloos. Koning Albert had op 6 maart 1918 eveneens vragen bij de politiek van de Engelse en Franse leiders en vroeg zich af hoe ver men hen diende te volgen in een politiek "que l'histoire condamnera".⁷⁸ In oktober had Kenis aandacht voor de voorwaarden van Wilson, voor de wijzigingen ervan, voor de waarborgen voor de bevolking in de bezette gebieden, en telkens weer werd zijn hoop overschaduwed door zijn vrees voor Northcliffe en andere ophitsers. Hij verwachtte dat men ooit met afschuw aan hen zou terugdenken. Op 18 oktober 1918 toen de Belgen al in Oostende waren, maakte hij zich zorgen over zijn familie in Gent. Ondertussen eiste de Spaanse griep ook in Le Havre enorm veel levens.

Op 7 november 1918 werd er gefeest in Le Havre. De Amerikaanse journalist Roy Howard had na het horen van een gerucht over de onderhandelingen die die dag begonnen, via United Press de wereld laten weten dat de wapenstilstand gesloten was.⁷⁹ De dag daarop bleek dat het bericht vals was, maar grote teleurstelling was er

76 Alfred Lord Northcliffe, self-made man en invloedrijk persmagnaat werd in 1917 directeur van de propaganda voor de regering van Lloyd George. Toen hij geen impact kon hebben op de vrede van Versailles gaf hij zijn ontslag. In zijn kranten bleef hij lobbyen voor een bestraffing van Duitsland. (<http://www.firstworldwar.com/bio/northcliffe.htm>, 17/8/2018)

77 Wanneer ook Amerikaanse zwarten hun opwachting maken, is hij erg negatief in zijn commentaar: in die 'niggers' ziet hij alleen maar wilden, en dat terwijl de Entente pretendeert voor de beschaving te vechten (Db, 20/8/1918).

78 M.-R. Thielemans, *Albert Ier* [...], p. 337.

79 Er was op 7 november een tijdelijk staakt-het-vuren afgekondigd om de Duitse onderhandelaars de kans te geven veilig bij maarschalk Foch te geraken. De jonge Howard hoorde geruchten, sprak met hoge Amerikaanse militairen, hoorde een fanfare en rook een primeur. Zijn bericht leidde tot wereldwijde euforie (P. Serrien, *Het elfde uur. 11 november 1918. De gewelddadige laatste dag van de eerste Wereldoorlog*, Antwerpen, 2018, pp. 80-83).

niet want iedereen wist dat het bijna zo ver was. Op 10 november vernam Kenis de troonsafstand van de Duitse keizer, de aanstelling van een socialistische kanselier, en de aankondiging van de wapenstilstand. Tot het einde van de oorlog waren er veel militaire en politieke leiders die Duitsland tot in Duitsland wilden drijven en daar verslaan. Tot vreugde van Kenis haalden ze hun slag niet thuis. Zowel op 11 als op 12 november waren euforie en feestgedruis aan de orde van de dag. De terugkeer naar België ging niet vanzelf. Pas op 7 december arriveerde Kenis met zijn gezin in Gent.

Op 25 november gaf Kenis commentaar bij de gebeurtenissen. Hij was verbitterd vanwege de onheuse behandeling van Duitsland, de kwade trouw van de Ententepers, de brutale bezetting van Elzas-Lotharingen, de wijze waarop met de voorwaarden van Wilson (zelfbeschikking der volkeren, vrijheid der zee, vrijheid van handel, enz.) gespot werd, en de haatcampagnes tegen de Russische en de Duitse revolutie. Vanwege de repressie in eigen land en de houding van Albert, die toch een militarist en een franskiljon bleek te zijn die repressieve besluitwetten uitvaardigde. Vanwege de onzalige nieuwe regering waarin Louis Franck en Edward Anseele de enige Vlamingen waren. Hij was ook ontgoocheld in de socialisten, Huysmans uitgezonderd, de enige die de Tweede Internationale leek trouw te zijn.

“Voor de Vlamingen ziet het er slecht uit: het is een der donkerste dagen uit hun geschiedenis: belasterd en verdacht gemaakt[,] haar dichters en denkers verbannen. Op 't eerste uitzicht is het nog erger dan na 1830. Maar op actie volgt reactie: de opbloei tijdens den oorlog was te geweldig om door een reactie, hoe hevig ook[,] verstikt te worden, en ik hoop, ik ben er van overtuigd, ik ben er zeker van dat de toekomst, de allereerste toekomst, voor ons is.”

In de dagen daarop had Kenis vooral aandacht voor de franskiljonse terreur en voor het feit dat zeker wie zich tijdens de oorlog niet had gecompromitteerd opnieuw de strijd aanging. Hij verwees naar Jozef Goossenaerts en Alfons Sevens, noteerde het verschijnen van *Het Laatste Nieuws* van Hoste, *De Standaard* van Van Cauwelaert en de *Antwerpsche Tijdingen* van Boucherij. In Gent verzette Claes zich tegen Kenis' medewerking aan *Ons Vaderland*. Het blad wilde hem vervolgens toch, maar hij zag ervan af. Hij probeerde zijn geluk bij Hoste en voor *De witte Kaproen* van Sevens verzon hij de kroniek 'het briefje van den franskiljon'. Nog voor nieuwjaar stond hij op de loonlijst van *Het Laatste Nieuws* en was hij medewerker van de *Antwerpsche Tijdingen*. In nevenberoep uiteraard, want hij bleef als ambtenaar verbonden aan het ministerie.

DE PERCEPTIE VAN DE GETUIGE

Paul Kenis' oorlogsgerelateerde werk is een omvangrijke documentatie die met de nodige omzichtigheid moet worden gelezen. Hij was als Belg verontwaardigd over de Duitse schending van de neutraliteit, en als Vlaming bleef hij op zijn honger zitten wat noodzakelijke en beloofde maatregelen betrof. Hij aarzelde tussen euforie voor de nieuwe Vlaamse acties en afwijzing van Duitse steun voor Vlaamse eisen. Op basis van officiële en officieuze informatie, betrouwbare en andere, die hij via hiërarchische

weg, via bladen en via persoonlijke contacten verkreeg, schreef hij zich een pad door Le Havre. Zijn pad. Zijn getuigenis is in eerste instantie belangrijk voor de eventuele biografie van Kenis. Tegelijk zijn de documenten erg interessant als beschrijving van de algemene atmosfeer in Le Havre en achter het front en de wijze waarop politieke en militaire ontwikkelingen gepercipieerd werden door iemand die werkte in overheidsdienst bij de regering in ballingschap, als balling/vluchteling in Noord-Frankrijk verbleef, en een nieuwe fase in de Vlaamse beweging registreerde. Wat hij ooit zijn bijdrage tot nut van de latere historicus noemde, zit minder in de feiten dan in de appreciatie van de feiten.